دانىشمەن ئۇستاز دوكتور ئابدۇسالام

ئەرەب ۋە ئىسلام ئەللىرىنىڭ ئىلىم-پەن ئىجادىيەت قۇدرىتى

جۇڭگو پەننى ئومۇملاشتۇرۇش نەشرىياتى
شىنجاڭ ئۇيغۇر، قازاق شۆبىسى

ئابدۇسسالام

ئەرەب ۋە ئىسلام ئەللىرىنىڭ ئىلىم - پەن ئىجادىيەت قۇدرىتى

فىزىكا بويىچە نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن دوكتور ئابدۇسسالامنىڭ (پاكىستان)
1981 - يىلى 3 - ئايدا بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ كۇۋەيتتە
ئېچىلغان ئۇنىۋېرسىتېتلار مۇھاكىمە يىغىنىدا سۆزلىگەن نۇتقى

خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى: ئابلىمىت ئىبراھىم

مۇھەررىرلىرى: ئابباس بۇرھان
مۇھەممەت سالى
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئوسمان پەخرىدىن

جۇڭگو پەننىي ئومۇملاشتۇرۇش نەشرىياتى
شىنجاڭ ئۇيغۇر، قازاق شۆبىسى

دوكتور ئابدۇسسالام

ئەرەب ئىسلام ئەللىرىدىكى ئىلىم — پەن

ئىجادىيەت قۇدرىتى

*　　*　　*

جۇڭگو پەننى ئومۇملاشتۇرۇش نەشرىياتى

شىنجاڭ ئۇيغۇر، قازاق شۆبىسى نەشر قىلدى

شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىدۇ

قاتناش نازارىتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

*　　*　　*

فورماتى: 1092 × 787 مىللىمېتىر 1/32 باسما تاۋىقى: 2.0625

1986 – يىل 9 – ئاي 1 – نەشرى

1987 – يىل 4 – ئاي 2 – بېسىلىشى

كىتاب نومۇرى: M11051.7

تىرازى: 1—5,001—20,000

باھاسى: 0.58 يۈەن

ئەرەب ۋە ئىسلام ئەللىرىنىڭ ئىپتىخارى

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى كۆپلىگەن كىشىلەر ئۈچۈن تېخى ئانچە تونۇشلۇق بولمىغان، نوبېل فىزىكا مۇكاپاتىغا ئېرىشىپ، ئىلىم-پەن ساھەسىدە ئاجايىپ ماھارىتى بىلەن تونۇلۇۋاتقان فىزىكا ئالىمى مۇھەممەت ئابدۇسسالام (Abdus salam) 1926 - يىلى 1 - ئاينىڭ 29 - كۈنى پاكىستاننىڭ شەرقىدىكى پەنجاب ئۆلكىسى لاھور شەھىرى يېنىدىكى جاڭگى بازىرىدا تۇغۇلغان. ئابدۇسسالامنىڭ دادىسى ھىندى دەرياسىنىڭ بىر كىچىك تارمىقى ئەتراپىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانىدا خىزمەتچى ئىدى. بۇ يەرلەر تەخمىنەن 8 - ئەسىر ئەتراپىدىلا ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان بولۇپ، ئابدۇسسالام ئائىلىسى مۇستەھكەم ئىسلام ئېتىقادى ۋە دىنىي كەيپىيات ئىچىدە تۇرمۇش ئۆتكۈزەتتى. ئابدۇسسالامنىڭ دادىسى مەرىپەتپەرۋەر بولۇپ، ئوغلىنىڭ ئىلىم-پەن تەتقىقات ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشىنى ئارزۇ قىلاتتى. ئابدۇسسالام بالىلىق چاغلىرىدا تەبىئەت بىلىملىرىگە بەكمۇ قىزىقىدىغان، تىرىشچان، ئەقىللىق بالا ئىدى. ئۇ كىچىكىدىن تارتىپلا دائىم كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرىدىغان تالانتىنى كۆرسەتكەنلىكتىن، جاڭگا بازىرىدىكى كىشىلەر ئۇنى «ئەۋلىيا بالا» دەپ ئاتىشاتتى.

1940 - يىللىرى ياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە جاڭگا بازىرىدىكى كىشىلەر ناھايىتى داغدۇغىلىق ھالدا شۇ يىلى ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھانغا قاتناشقان 40 مىڭ ئوقۇغۇچى ئىچىدىن

ئەڭ ئەلا نەتىجە بىلەن پەنجاب ئۇنىۋېرسىتېتىغا قوبۇل قىلىنغان بىر بالىنى ئۇزىتىش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى. بۇ بالا ئەمدىلا 14 ياشقا كىرگەن «ئەۋلىيا بالا» ئابدۇسالام ئىدى. پۈتۈن يۇرت ھاياجان ئىچىدە ئابدۇسالامنى مەدھىيىلىشەتتى. ئابدۇسالام ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇش مۇكاپات پۇلىغا ئېرىشتى.

ئابدۇسالام كېمبرىج ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرىپ تاكى 1946 - يىلىغىچە ئاساسەن ماتېماتىكا پەنلىرىنى ئۆگەندى. بۇ مەزگىلدە دۇنيادا ئۇرۇش قىزغىنچىلىقى بولۇۋاتاتتى. ئۇرۇش ئابدۇسالامنىڭ ئوقۇش ھاياتىغا دەخلە قىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن بىر خىل ئالاھىدە شەكىل بىلەن ئابدۇسالامنىڭ تەقدىرىنى ئۆزگەرتىۋەتتى. يەر شارىدا ئالەمشۇمۇل بىر قانچە كومېدىيە خاراكتېرلىق ۋەقەلەرنىڭ يۈز بېرىشى نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن ئابدۇسالامنىڭ مەيدانغا چىقىشىغا، خەلقئارا نەزەرىيە فىزىكا مەركىزى (ICTP) نىڭ قۇرغۇچىسى ۋە رەھبىرى، ئەرەب ۋە ئىسلام ئەللىرىنىڭ ئىپتىخارى، دانىشمەن ئالىم ئابدۇسالامنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە زېمىن ھازىرلاپ بەردى.

ئابدۇسالام تەبىئەت قانۇنىيەتلىرىنى ئېچىش ئارزۇسىدا پۈتكۈل زېھنى بىلەن قېتىرقىنىپ ئۆگىنىۋاتقان بولسىمۇ، ئەينى ۋاقىتتا ئەنگلىيە مۇستەملىكىسى بولۇپ تۇرغان ئۇنىڭ يۇرتىدا ياشلارنىڭ تەقدىرى مەمۇرىي خادىم بولۇش يولىغا مېڭىش ئىدى. شۇڭا ئۇ قانچە ياخشى ئوقۇغىنى بىلەن ئوقۇغىنى ھېچنىمىگە ئەرزىمەيتتى. بەختكە يارىشا مۇستەملىكىچىلەر ئۇرۇش تۈپەيلىدىن مەمۇرىي خادىم بولۇش تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇردى. بىلىمگە تەشنا ئابدۇسالامنىڭ تەلىيى

ئۆگىدىن كېلىپ، ئاجايىپ بىر «مۆجىزە» گە ئۇچراپ — ئەنگلىيىنىڭ كېمبرىج (cambridge) ئۇنىۋېرسىتېتىدا يېرىم ئوقۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولدى.

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ھىندىستانلىق سىياسى ئەربابلار ئەنگلىيىنىڭ ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىشىنى قوللاپ ئىئانە پۇل توپلايدۇ. ئابدۇسالامنىڭ يۇرتى پەنجاب ئۆلكىسىدىن توپلانغان پۇلدىن 15 مىڭ فوندستېرلىڭ ئۇرۇش ئاخىرلىشىپ قېلىپ ئىشلەتمەي قالىدۇ. پەنجاب ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى، بۇ پۇلنى «دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ پەرزەنتلىرى» نى چەتئەلدە ئوقۇتۇش ئۈچۈن سەرپ قىلىشنى قارار قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئابدۇسالام چەتئەلدە ئوقۇشنى ئىلتىماس قىلىپ، مۇكاپات خىراجىتىگە ئېرىشكەن بەش بالىنىڭ بىرسى بولىدۇ. 1946 - يىلى 9 - ئاينىڭ 23 - كۈنى كېمبرىج ئۇنىۋېرسىتېتىدىن «مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بىر ئورۇن بوش قالدى» دەپ تېلېفون كېلىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ تەلىيى ئۆگىدىن كېلىپ 10 - ئايدا ئەنگلىيىگە ئوقۇشقا بارىدۇ.

قالغان بالىلار كېلەر يىللىق ئوقۇشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن بولسىمۇ، ئۇزۇن ئۆتمەي پەنجاب ۋالىيسى قازا تېپىپ، پاكىستان ھىندىستاندىن ئايرىلىپ، بالىلارنى چەتئەلگە چىقىرىش پىلانى يوق بولىدۇ.

ئابدۇسالام 1948 - يىلى كېمبرىج ئۇنىۋېرسىتېتىنى فىزىكا، ماتېماتىكا پەنلىرى بويىچە 1 - دەرىجىلىك ئەلاچى بولۇپ تاماملاپ ماگىستىرلىق ئۇنۋانىغا ئېرىشىدۇ. 1952 - يىلى كېمبرىج ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ نەزەرىيە فىزىكا جەھەتتىكى پەل

سەپە دوكتورلۇق ئۇنۋانىنى ئالىدۇ، ئوقۇش پۈتتۈرۈپ ئەنگلىيىدە تۇرغان ۋاقىتلاردا سىنت-جون ئىنستىتۇتى ۋە فولستون ئالىي تەتقىقات ئاكادېمىيىسىدە ئاساسىي زەررىچىلەر ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بارىدۇ. 1951 - يىلى پاكىستانغا قايتىپ 1954 - يىلغىچە لاھور ئۇنىۋېرسىتېتىدا پروفېسسور ۋە ماتېماتىكا پاكولتېتىنىڭ مۇدىرى بولۇپ ئىشلەيدۇ.

ئۇچاغلاردا پاكىستاندا يالغۇز بىرلا فىزىكا ئالىمى — ئابدۇسسالام بولغانلىقتىن، ئىلىم-پەن ساھەسىدە يىگانە قېلىپ بەكمۇ يېتىمسىرەپ قايغۇلۇق ھېس قىلىدۇ. ئۇنىڭ بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولغىدەك فىزىكا ئالىملىرىدىن ئەڭ يېقىنى ھىندىستاننىڭ بومباي شەھىرىدە تۇراتتى. ئابدۇسسالامنىڭ مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى بولۇش، ئۆز ۋەتىنى، خەلقى ئۈچۈن بىر تۈركۈم فىزىكا ئالىملىرىنى يېتىشتۈرۈپ چىقىش ئۇلۇغۋار غايىسى بار ئىدى. ئۇ، پەقەت «فىزىكا ھەپتىلىك خەۋىرى» نىلا ئوقۇيالايتتى. چەتئەللەرگە چىقىپ ئىلىم-پەن ئالماشتۇرۇش يىغىنلىرىغا قاتنىشىش، تەتقىقات گۇرۇپپىلىرىغا قاتنىشىش ئەينى زاماندىكى ھۆكۈمەت ئەربابلىرىنىڭ قارىشىچە بىھۇدىلىك، ئوشۇقچە ئىسراپچىلىق ھېسابلىناتتى. بۇ ئۆزىنى، ئۆزى ئېچىنىشلىق يېتىم قالدۇرۇش بولۇپ، بۇنداق يېتىملىق شۈبھىسىزكى، نەزەرىيە ۋە ئىلىم-پەن تەتقىقاتچىلارنى ئاستا خاراكتېرلىق نابۇت قىلىشتىن دېرەك بېرەتتى. ئابدۇسسالام ئەينى ۋاقىتتىكى كۆڭلىدىكى ئازابلىق كۆرەشلەرنى ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ: «ئىلمىي نەزەرىيە خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىش ئۈچۈن باشقا فىزىكا ئالىملىرىنىڭ نېمە قىلىۋاتقان، نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرۇش ھەم پىكىر ئالماش-

تۇرۇپ تۇرۇش لازىم بولاتتى. مەن لاھوردا تۇرىۋەرگەن بولسام، خىزمىتىم چېكىنىپ كەتكەن بولاتتى. ئۇ ھالدا مېنىڭ دۆلىتىمگە نېمە كېرىكىم بولىدۇ...»

ئۇ ئاخىر 1954 - يىلى كېمبرىج ئۇنىۋېرسىتېتىغا قايتىپ كېلىدۇ. 1954 - يىلدىن 1956 - يىلغىچە كېمبرىج ئۇنىۋېرسىتېتىدا لېكتور، 1957 - يىلدىن باشلاپ لوندون ئىمپرىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدا نەزەرىيە فىزىكا پروفېسسورى بولۇپ ئىشلەيدۇ. 1959 - يىلدىن 1974 - يىلغىچە پاكىستان پەن-تېخنىكا كومىسسارى، ئاتوم ئېنېرگىيە كومىتېتى ھەيئەت ئەزاسى، 1964 - يىلدىن 1974 - يىلغىچە پاكىستان پرېزىدېنتىنىڭ ئىلىم-پەن باش مەسلىھەتچىسى، 1964 - يىلدىن باشلاپ ترىيېستتىكى خەلقئارا نەزەرىيە فىزىكا مەركىزىنىڭ رەئىسى، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ئىلىم-پەن مەسلىھەت مۇلازىمەت ھەيئىتى ۋە 1971 - يىلى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ئىلىم-پەن مەسلىھەت ھەيئىتىنىڭ رەئىسى بولۇپ ئىشلەيدۇ. 1968 - يىلى «ئاتوم ئېنېرگىيىسىنى تىنچلىق ئۈچۈن ئىشلىتىش» مۇكاپاتىغا ئېرىشىدۇ؛ 1968 — 1978 يىلغىچە بولغان ۋاقىت ئىچىدە، ئون نەچچە خەلقئارا ئىلمىي ئورگانلارنىڭ مۇكاپاتىغا ئېرىشىدۇ. 1970 - يىلى ستوكھولم خەلقئارا تىنچلىق تەتقىقات ئورنى ھەيئىتى، شۋېتسىيە خانلىق ئاكادېمىيىسىنىڭ ئاكادېمىكى، سوۋېت، ئامېرىكا پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ چەتتىكى ئاكادېمىكى قاتارلىق خىزمەتلەردە بولىدۇ، 200 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلىدۇ، دۇنيا بويىچە ھەر قايسى دۆلەتلەردىكى داڭلىق يەتتە ئۇنىۋېرسىتېتتىن ئابدۇسسالامغا

پەخرى دوكتورلۇق ئۇنۋانى بېرىدۇ. بۇ جەرياندا ئابدۇسسالام پۈتۈن كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ تەتقىقات ئىشلىرىغا كىرىشىدۇ. 20 - ئەسىردە فىزىكا پېنى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشىدۇ. 20 - ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرى ئاساسىي زەررىچىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆز ئارا تەسىر كۈچلەرنىڭ بىرلىكى ۋە ئۇلارنىڭ مەنبە مەسىلىسى فىزىكلار ھەل قىلىشقا تېگىشلىك ئاساسىي نىشان بولۇپ قالىدۇ. تەبىئەت دۇنياسىدىكى ئۆز ئارا تەسىر كۈچلەر (ئۇلارنىڭ) كۈچلۈك ئاجىزلىقىغا ئاساسەن تۆت خىلغا بۆلۈنىدۇ، ئۇلار: كۈچلۈك ئۆز ئارا تەسىر (كۈچلۈك يادرو كۈچى)؛ ئېلېكتىر ماگنىت ئۆز ئارا تەسىر (ئېلېكتىر ماگنىت كۈچى)؛ ئاجىز ئۆز ئارا تەسىر (ئاجىز يادرو كۈچ) ۋە ئۆز ئارا تارتىشىش تەسىر (تارتىشىش كۈچى) لار بولۇپ ئۇلارنىڭ ئۆز ئارا نىسبىتى: $1:10^{-2}:10^{-13}:10^{-38}$ بولىدۇ دېگەن كۆز قاراش ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرۇپ كەلگەنىدى، ئۆز ئارا تارتىشىش كۈچى ۋە ئېلېكتىر ماگنىت كۈچلىرى، كىشىلەرگە ئۇزۇندىن بېرى تونۇش، ئۆز ئارا تارتىشىش كۈچى مۇكەممەل نەزەرىيە ئاساسىغا ئىگە. ئۇ تەبىئەت دۇنياسىدىكى ماسسىسى نۆلگە تەڭ بولمىغان بارلىق زەررىچىلەر ئوتتۇرىسىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. مىكرو زەررىچىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆز ئارا تەسىر ناھايىتى ئاجىز بولغان بىلەن مىكرو زەررىچىلەردىن تۈزۈلگەن ماكرو جىسىم قانچە چوڭ بولسا، بۇ جىسىملار ئوتتۇرىسىدىكى تارتىشىش كۈچىمۇ ئىنتايىن قۇدرەتلىك كۈچكە ئايلىنىدۇ.

ئېلېكتىر ماگنىت كۈچىنىڭ تەسىرىدە، بىز كۈندىلىك تۇرمۇشتا پايدىلىنىدىغان ئېلېكتىر ماتور ۋە ئېلېكتىر شامالدۇرغۇچ

قاتارلىقلار ھەرىكەتلىنىدۇ. ئېلېكتىر ماگنىت ئۆز ئارا تەسىر، كىرىۋاتقان ۋە چىقىۋاتقان فوتونلار ئوتتۇرىسىدا ئېلېكتىر ماگنىتلىق ئۆز ئارا تەسىر پەيدا قىلىشتىن بارلىققا كېلىدۇ. تارتىشىش كۈچى ۋە ئېلېكتىر ماگنىت كۈچىنىڭ بارلىق ماكرولۇق ۋە مىكرولۇق دۇنيادا مەۋجۇت بولىدىغانلىقى بىزگە ئاللىقاچان مەلۇم ئىدى. لېكىن، كۈچلۈك ۋە ئاجىز يادرو كۈچلىرى ئاساسەن ئاتوم يادروسىنىڭ چوڭلۇقىچىلىكلا مىكرولۇق دۇنيادا ئىپادىلىنىدىغانلىقتىن كىشىلەرگە ناتونۇش ئىدى. كۈچلۈك ئۆز ئارا تەسىر (كۈچلۈك يادرو كۈچى) نىڭ رولى خۇددى «سېمونت» قا ئوخشاش. ئۇ پروتون بىلەن نېيترونىنى بىر - بىرىگە يېپىشتۇرۇپ ئاتوم يادروسىغا ئايلاندۇرىدۇ. ئەگەر بۇنداق يېپىشتۇرۇش كۈچى بولمىسا، ئاتوم يادروسى پارچىلىنىپ بۆلۈنۈپ كېتىدۇ. ئاجىز ئۆز ئارا تەسىر (ئاجىز يادرو كۈچى) ئاجىز دەرىجىدە بولغاچقا، ناھايىتى قىسقا يەنى 10^{-15} cm ئارىلىقتا رولىنى كۆرسىتەلەيدۇ. بۇ خىل سىرلىق ئاجىز يادرو كۈچى بەزىبىر ئېلېمېنتلارنى تۇراقسىزلاشتۇرىدىغانلىقتىن، بەزى ئېلېمېنتلاردا رادىئوئاكتىپلىق ھادىسىلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇنداق ھادىسىلەرنى مېدىتسىنا، بىئولوگىيە، سانائەتتە قوللىنىش ئىنسانلارغا بەخت كەلتۈرمەكتە. ئۇلارنىڭ (كۈچلەرنىڭ) بارلىققا كېلىش مەنبەسى نېمە؟ مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا نۇرغۇنلىغان فىزىكا ئالىملىرى بۇ سىرلارنى ئېچىشقا ئۇرۇنۇپ كۆرگەنىدى، ئېينىشتېينمۇ ئېلېكتىر ماگنىت كۈچى بىلەن تارتىشىش كۈچىنى بىرلەشتۈرۈش ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بارغان بولسىمۇ، مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشەلمىگەنىدى. ھېزىنبېرگمۇ پۈتۈن

كۆچلەرنىڭ بىرلەشتۈرۈش مەسىلىسى ئۈستىدە ئىزدەنگەنىدى. لېكىن، بەلگىلىك چەكلىمىلەر تۈپەيلىدىن نەتىجە چىقىرالمىغان. 60 - يىللارنىڭ كېيىنكى يىللىرىدا بۇ جەھەتتىكى تەتقىقاتلار كىشىنى ھەيران قالدۇرارلىق بۆسۈش قىلدى.

پاكىستان فىزىكا ئالىمى ئابدۇسالام ئامېرىكا فىزىكا ئالىمى گىراسوۋ ۋە ۋېيندبېرگلار ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ھالدا ئېلېكتر ماگنىت كۈچى بىلەن ئاجىز يادرو كۈچىنىڭ مەنبەسى ئورتاق بىر خىل ئەڭ ئاساسىي كۈچ — ئاجىز ئېلېكتر كۈچىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى بايقىدى.

ئابدۇسالام نەزەرىيە جەھەتتە، ئېلېكترو ماگنىت كۈچى بىلەن ئاجىز يادرو كۈچىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك بىرلەشتۈرگەنلىكى، تەبىئىي كۈچلەرنى تونۇشنىڭ بىر نامايەندىسى — ئېلېكتر ماگنىت كۈچى بىلەن ئاجىز يادرو كۈچى بىرلەشتۈرۈلگەن بىر خىل كۈچ — «ئاجىز ئېلېكتر» ئۆتكىلىدىن ھالقىپ ئۆتكەنلىكى ئۈچۈن، شۋېتسىيە خانلىق پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئابدۇسالام، خاۋرى ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى گىراسوۋ، ۋېينبېرگلارغا 1979 - يىللىق نوبېل فىزىكا مۇكاپاتى بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئاجىز تەسىر كۈچ بىلەن ئېلېكتر ماگنىت تەسىر كۈچىنىڭ بىرلىكى توغرىسىدىكى نەزەرىيىنى ياراتقان ئاجايىپ تۆھپىسىنى تەقدىرلىدى. ئۇ، پۈتۈن ئىسلام ئەللىرى فىزىكا ئالىملىرى ئىچىدە بىردىن - بىر نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن ئالىم بولدى. ئاجىز ئېلېكترونىڭ بىر پۈتۈنلۈكى نەزەرىيىسى ئاخىر ئىلىم - پەن ساھەسىدە ئېتىراپ قىلىنىپ، ئالەمدە مەۋجۇت بولغان ئاساسىي تەبىئىي كۈچلەر تۆت خىلدىن ئۈچ خىل-

غا ئازايدى. كۆپ يىللار توختاپ قالغان بىر پۈتۈنلۈك نەزەرىيىسى ئالغا ئىلگىرىلىدى.

ئابدۇسالام شۆھرەت ئالدىدا گاڭگىراپ قالمىدى. ئۇنىڭ ئالەمنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى ئېچىش ئىرادىسى قىلچىمۇ بوشاشمىدى. ئابدۇسالام ئاللا بىزگە قۇرئان ۋە ئەقىل ئاتا قىلدى دېگەن ئەقىدىنى ئىلگىرى سۈردى، ئۇ، ئەرەب ئەللىرى ۋە بارلىق ئىسلام ئەللىرىنىڭ ھەم تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ ئىلىم - پەندە ئارقىدا قالغان ھالىتىنى قانداق قىلىپ تېزىرەك ئۆزگەرتىش ئۈستىدە ھارماي - تالماي ئىزدىنىپ مۇشەققەتلىك ئەمگەكلىرىنى سىڭدۈرۈپ كەلدى. بىر مەزگىل نۇرغۇن جاپالىق ئەگرى - توقايلىقلارغا دۇچ كەلگەن بولسىمۇ، بۇ ئالىجاناب ئىرادىنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا غەيرەت قىلىپ ھەر قايسى قىتئەلەردىكى ھۆكۈمەت باشلىقلىرىغا ۋە قوللاپ قۇۋۋەتلەشنى قولغا كەلتۈرۈشكىلا بولىدىغان ئورگانلارغا بېرىپ يىغىنلاردا نۇتۇقلار سۆزلەپ، تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ ئىلىم - پەن تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشنىڭ مۇھىملىقىنى سۈرەتلەپ بەردى. ئۇ يەنە يېقىنقى يىللاردا ئېلىمىزنىڭ داڭلىق ماتېماتىكا ئالىمى خۇالوگېڭ قاتارلىقلار بىلەن بىرگە 3 - دۇنيا ئەللىرى پەنلەر ئاكادېمىيىسىنى قۇرۇپ، 3 - دۇنيا ئەللىرى پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئىشلەپ كېلىۋاتىدۇ.

ئابدۇسالام ئىسلام دىنىنىڭ تەقۋادارلىقىنى ئىلىم - پەننى ئىزدىنىشكە «سىڭدۈرگەن». ئۇ، پۈتۈن كۈچى بىلەن «ئاللا ياراتقان تەبىئەت دۇنياسىنى» تەتقىق قىلىشقا، جۈملىدىن ئىن-

سانلار ئۇتتۇرىسىدىكى ساقلىنىپ تۇرۇۋاتقان ئىلىم - پەن تەرەق-
قىياتىدىكى چوڭ پەرقنى كىچىكلىتىپ، «قېرىنداش ئائىلە» قۇ-
رۇش ئىدىيىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا باشتىن - ئاخىر تەۋرەنمەي
تىرىشىپ كەلدى. تەبىئەت دۇنياسىنىڭ بىرلىكىنى تېپىش، ئىن-
سانلارنىڭ ئىلمىي خىزمەتلىرىنىڭ بىرلىكىنى ئىشقا ئاشۇرۇش
ئابدۇسالامنىڭ ئىزچىل بېرىلىپ كەلگەن كۈرەش نىشانىسى.
ئۇ، مۇشۇنداق مۇستەھكەم ئېتىقاد بىلەن تەبىئەت دۇنياسىنىڭ
قانۇنىيىتىنى، ماسلىقنىڭ گۈزەللىكىنى ئېچىش يولىدا ھارماي - تالماي
ئىزدىنىدۇ. ئۇ، ئالەمدىكى نەرسىلەرنىڭ بارلىقى ماسلاشقان ئىخچام
بولۇپ، كۆرۈمسىز، سەت، چۇۋۇلچاق، پارچە - پۇرات نەرسىلەر-
نىڭ مەۋجۇت بولۇشى مۇمكىن ئەمەس دەپ ھېسابلايدۇ. ئابدۇسالام
قارىماققا قالايمىقان، پارچە - پۇراتتەك كۆرۈنگەن ھادى-
سىلەر بىلەن كۆمۈلۈپ تۇرغان تەبىئەت دۇنياسىدىكى ماسلىق-
نىڭ گۈزەللىكىنى كۆرسىتىپ بېرىش ماڭا ئوخشاش بىر ئەمەلىيەتچى
مۇسۇلماننىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان بۇرچى دەپ قارايدۇ.
شۇڭلاشقا، ئۇ 1951 - يىلدىن باشلاپ ئىجادىيەت كۈچىگە باي
ئىلمىي ھاياتىنى باشلايدۇ. ئورغۇنلىغان «كىشىنىڭ روھى دۇن-
ياسىنى زىل - زىلىگە كەلتۈرۈدىغان» جەريانلار كۆزگە كۆرۈن-
مەيدىغان مېڭىدە ئېلىپ بېرىلىدۇ. شۇڭا، بىر نەزەرىيە فىزىكا
ئالىمىنىڭ قانداق خىزمەت قىلغانلىقىنى بايان قىلىش ئانچە
ئاسان ئەمەس، ئەلۋەتتە. شۇنداقتىمۇ بىز ئابدۇسالامنىڭ تەت-
قىقات ئالاھىدىلىكىنى، ئۇنىڭ ئۆزى بايان قىلغان ئەھۋاللاردىن
بىر قەدەر چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگىمىز. ئۇ، ئۆزىنىڭ ئە-
نى ۋاقىتتا نېيترىنونىڭ ماسسىسى بولمايدىغانلىق مەسىلىسى (بۇ

ئۇنىڭ مەشھۇر تۆھپىلىرىدىن بىرى) قانداق ھەل قىلغانلىقىنى
ئەسلەپ مۇنداق يازىدۇ: «شۇ يىلى (1956 - يىل) مەن سىياتل
يىغىنىدا پروفېسسور ياڭ جېننىڭ، پروفېسسور لى جېڭداۋ بىلەن
بىرلىكتە تەتقىق قىلغان — ھازىرغىچىلىك ھېچكىم چېقىلغىلى
بولمايدىغان مۇقەددەس دەپ سانىلىپ كەلگەن، ئوڭ - سولدىن
سىممېترىكلىك پرىنسىپى ئاجىز يادرو كۈچى دائىرىسىدە بۇز-
غۇنچىلىققا ئۇچرىشىنىڭ مۇمكىنلىكى توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ئاڭ-
لىدىم. لى جېڭداۋ بىلەن ياڭ جېننىڭلار ئاجىز يادرو كۈچى ئۆز
ئارا تەسىر قىلىشقاندا ئوڭ - سول سىممېترىكلىكىنى يوقىتىش
(J·Θ) نىڭ سىرىنى چۈشىنىشكە مۇمكىنچىلىك بولىدۇ دەپ
ھېسابلايدۇ. ئېسىمدە قېلىشىچە مەن لوندونغا قايتىش سەپىرىمدە
ئايروپىلاندا .... زادىلا ئۇخلىيالمىدىم، مېڭەمدە داۋاملىق تەبى-
ئەت نېمە ئۈچۈن ئاجىز ئۆز ئارا تەسىردە ئوڭ - سول سىم-
مېترىكلىكىنى بۇزۇۋېتىدۇ؟! مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئا-
جىز ئۆز ئارا تەسىرنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى پاۋلى (Pauli) نېيت-
رونوسىنىڭ رادىئاتسىيە ھادىسىلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا
كېرەك، دېگەن نەرسىلەر ئۈستىدە ئويلىنىپ كەلدىم. ئاتلانتىك
ئوكيانىدىن ئۇچۇپ ئۆتكەندە بۇندىن بىر قانچە يىل بۇرۇن مەن
دوكتورلۇق ئۇنۋانىنى ئالغان چاغدا پروفېسسور پېيرلس (R·peierls)
مېنىڭدىن: <ماكسۋېلنىڭ ئېلېكتر ماگنىت قېلىپلاشتۇرۇلغان سىم-
مېترىك پرىنسىپى بويىچە، فوتوننىڭ ماسسىسى بولمايدۇ. سىز
دەپپىقىڭا نېيترىنونىڭ نېمە ئۈچۈن ماسسىسى بولمايدۇ؟> — دەپ
سورىغاندا جاۋابسىز قالغان نېيترىنونىڭ مول ئىجادىيەت ئەھمى-
يىتى بار بىر مەسىلىسىنى ئويلاپ يەتتىم.»

ئابدۇسسالام يەنە ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ: «فوتونغا ئوخشاش نېيترىنودىمۇ قېلىپلاشقان سىممېترىكلىكنىڭ ئوخشاشلىقى ساقلىنىپ قالىدۇ، r_5 ئالماشقاندىمۇ ئۆزگەرمىگەنلىكى ئۈچۈن نېيترىنونىڭ چوقۇم ماسسىسى بولمايدۇ. نېيترىنونىڭ ماسسىسى بولمىغان چاغدىمۇ سىممېترىكلىكنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالىشى نېيترىنو بىلەن ئۆز ئارا تەسىر قىلىدىغان $(1+r_5)$ ياكى $(1-r_5)$ لارنى چوقۇم تۈزىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. تەبىئەت دۇنياسىدا ئوڭ - سول سىممېترىكلىكنىڭ بۇزۇلۇش نەزەرىيىسىدىن باشقا ئېستېتىكىنى قانائەتلەندۈرىدىغان تاللاشمۇ بار: ياكى نېيترىنو دەل يورۇقلۇق تېزلىكىدە ھەرىكەت قىلسۇن ياكى ئوڭ - سول سىممېترىكلىكنى ساقلىسۇن، لېكىن نېيترىنو كىچىك ماسسىغا ئىگە بولىدۇ......» ئەنە شۇ تەرىزدە باغلاشتۇرۇپ تەسەۋۋۇر قىلىش ئارقىلىق بۆسۈش خاراكتېرلىق ئىجادىي پىكىرلەرگە ئېرىشىش، ئابدۇسسالامنىڭ ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرىدا دائىم بولۇپ تۇرىدۇ.

ئابدۇسسالام دائىملا غەلىبە قىلىۋېرىدىغان گېنېرال ئەمەس ئەلۋەتتە. ئۇ، ئوتتۇرىغا قويغان بىرمۇنچە مەسىلىلەرنى ئىسپاتلىغاندا ئۇلار خاتا كۆز قاراشلار بولۇپ چىقىدۇ. لېكىن، بۇنىڭ بىلەن ئۇ بوشىشىپ قالمايدۇ. ئۇ مۇنداق دەپ قارايدۇ: بىز دائىم ئۇتۇقسىزلىقلارغا ئۇچراپ تۇرساقمۇ، لېكىن بىزنىڭ دۇچ كەلگەن بۇ خىل مۇشەققەتلىرىمىزنى ئاللانىڭ بەزى ياراتقانلىرىنى كۆزىتىش ئارقىلىق ئېرىشكەن ئاندا - ساندا شاتلىقىمىزغا سېلىشتۇرۇشقا ئەرزىمەيدۇ.

ئابدۇسسالامنىڭ ئىلمىي ھاياتىدا، باشتىن - ئاخىر «ئىجادىيەت كۈچى» نىڭ ئالاھىدىلىكى كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ.

ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «بەزى نەزەرىيىچىلەر ئىنكارچىلاردۇر، ئۇلار پەقەت كۆز قاراشنىڭ خاتاسى نەدىلىكىنى كۆرسىتىشكىلا ماھىر، لېكىن ئۇلار بۇنىڭغا نىسبەتەن ھېچقانداق تەكلىپنى قويمايدۇ. مەن يېڭى ئىدىيىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى خالايمەن.» ئاجىز يادرو كۈچى بىلەن ئېلېكتر ماگنىت كۈچىنىڭ بىرلىكىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئابدۇسسالامنىڭ باي ئىجادىيەت كۈچىنىڭ ئەڭ كۈچلۈك ئىپادىلىنىشى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىجادىيەت كۈچى نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشىش بىلەن بوشىشىپ قالمىدى، ئۇ يەنە ئالەمنىڭ تېخىمۇ چوڭقۇر قاتلاملىرىنىڭ سىرىنى توختاۋسىز ئىزدىمەكتە. مانا مۇشۇ ئىزدىنىشلەردە ئۇ يەنە ئىزچىل ھالدا ئەڭ ئالدىنقى ئورۇندا تۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. 1978 - يىل توكيو خەلقئارالىق يۇقىرى ئېنېرگىيە فىزىكا يىغىنىدا ئابدۇسسالام «بىرلىك، سۇپېر (ئادەتتىن تاشقىرى) بىرلىك ۋە نەزەرىيە فىزىكىسىنىڭ يېڭى ئىدىيىسى» دېگەن تېمىدا دوكلات بەردى. فىزىكا ئىلمىي راۋاجلىنىپ شۇ ۋاقىتقا كەلگەندە فىزىكا ئالىملىرى بىر پۈتۈنلۈك (بىرلىك) ئىدىيىسىنىڭ نەزەرىيە فىزىكىدا قانچىلىك مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىنى بارغانچە چۈشىنىپ يەتمەكتە، «بىرلىك» ئاللىبۇرۇن ماكسۋېلنىڭ ئېلېكتر ماگنىت نەزەرىيىسىدە ئەمەلگە ئاشقانىدى. كىشىلەر بۇ خىل بىرلىك بىلەن ئېلېكتر ماگنىت نەزەرىيىسىنىڭ سىممېترىكلىكى ئۆز ئارا باغلانغانلىقىنى بايقىدى. بۇ، U(1) قېلىپلاشتۇرۇش دەپ ئاتالدى. 1954 - يىلى ياڭ جېننىڭ، مىرىسلار قېلىپلاشتۇرۇش ئۇقۇمىنى غەيرىي ئابېل ئەھۋالىغا كېڭەيتتى. شۇنىڭدىن باشلاپ قېلىپلاشتۇرۇش نەزەرىيىسىگە ئاساس سېلىندى. لېكىن، ياڭ جېننىڭ — مىرىس

نەزەرىيىسى ئۇچاغدا تېخى بىر فىزىكا مودېلى ئىدى. فىزىكىدا قېلىپلاشتۇرۇش نەزەرىيىسىنى قوللىنىپ يېڭى بىرلىكنى مەيدانغا چىقىرىش، قاش-كىرپىكنىڭ ئارىسىدىكى ئىش بولۇپ قالغانىدى. بۇ جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەت ئالدى بىلەن ئاجىز كۈچ بىلەن ئېلېكتر ماگنىت كۈچىنىڭ بىرلىكى جەھەتتە ۋېينبېرگ، ئابدۇسسالام ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، 1967-ۋە 1968-يىللىرى ئوتتۇرىغا قويغان ئابدۇسسالام-ۋېينبېرگ مودېلى بولدى، يەنى قېلىپلاشتۇرۇش شەكلىدە ئاجىز يادرو كۈچ بىلەن ئېلېكتر ماگنىت كۈچىدىن ئىبارەت ئىككى خىل كۈچنى بىرلىككە كەلتۈردى، بۇ مودېلنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى يالغۇز مودېلنىڭ ئۆز دائىرىسىدە توختاپ قالماي، ئۇزۇنغا قالماي كۇۋارك ساھەسىگىچە كېڭەيدى. تېخىمۇ يۇقىرى دەرىجىلىك بىرلىكنى ئىزدەشكە ئاساس سالدى. پروفېسسور دىڭ جاۋجۇڭ مۇنداق دەيدۇ: «قەدىمكى گرېتسىيە ۋە جۇڭگو قەدىمكى پەيلاسوپلىرىدىن تاكى ھازىرقى زامان ئالىملىرىدىن ئېينىشتېيىن ۋە ماكسۋېللارغىچە بىردەكلا بارلىق تەبىئىي كۈچلەرنىڭ بىرلىككە كەلتۈرۈلۈشىنى كۆرۈشنى ئارزۇ قىلغانىدى» ئىلىم-پەن ساھەسىدىكىلەر ئابدۇسسالامنىڭ بۇ ئارزۇنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا چوڭ قەدەم تاشلاپ ئىلگىرىلىگەنلىكىنى بىردەك ئېتىراپ قىلىشتى. ئاجىز ئېلېكترنىڭ بىر پۈتۈنلۈك نەزەرىيىسىنىڭ ئەھمىيىتى ئەينى ۋاقىتتىكى ئېلېكتر ماگنىتنى بىرلىككە كەلتۈرۈش نەزەرىيىسىدىن تۆۋەن تۇرمايدۇ.

ئاجىز ئېلېكترنىڭ بىر پۈتۈنلۈك نەزەرىيىسى دۇنياغا كېلىش بىلەنلا نۇرغۇنلىغان تەجرىبە مەركەزلىرى ئۇلار سايمانلىرى ۋە زور تېخنىكا كۈچىنى ئىشقا سېلىپ تەجرىبە ئارقىلىق

ئىسپاتلاش ئىشلىرىغا كىرىشتى، زەررىچىلەرنى تېزلەتكۈچى نۇرغۇنلىغان چوڭ تىپلىق ئۈسكۈنىلەرنى ئىشقا سېلىپ بۇ خىزمەتكە كىرىشتى. ئىتالىيىلىك بىر تۈركۈم فىزىكلار مۇشۇ نەزەرىيىنى تەجرىبە قىلىشقا كىرىشتى. ياۋروپا يادرو تەتقىقات مەركىزىدىكى بىر ئالىم 83-يىلى ئاجىز ئېلېكترنىڭ بىر پۈتۈنلۈكى نەزەرىيىسىدە ئالدىن ئېيتىلغان $W^{\pm}$ زەررىچىسىنى بايقىدى. يەنە يېقىندا بۇ تەتقىقات مەركىزى پروتون ۋە ئانتى پروتونلارنى بىر-بىرىگە سوقۇشتۇرۇپ نېيترال ھالەتتىكى يەنە بىر خىل مىكرو زەررەت بوزون Z^0نى بايقىغانلىقىنى ئېلان قىلىشتى، بۇنىڭ بىلەن ئاجىز ئېلېكترنىڭ بىر پۈتۈنلۈكى نەزەرىيىسىنى يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىسپاتلىدى. كىشىلەر تېخىمۇ يۇقىرى دەرىجىلىك سىممېترىكلىك ئۇسۇلنى تېپىش ئارقىلىق تېخىمۇ يۇقىرى دەرىجىلىك بىر پۈتۈنلۈكنى تېپىشقا تىرىشىۋاتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن چوڭ بىرلىك نەزەرىيىسى دەپ ئاتىلىدىغان بىر نەزەرىيە ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇ نەزەرىيە گەرچە ئانچە مۇۋەپپەقىيەتلىك بولمايۋاتسىمۇ، لېكىن كىشىلەر بۇنى بىرلىك ئىدىيىسىنىڭ چاتىقى دەپ قارىماي مودېلنىڭ چاتىقى دەپ قارىماقتا. شۇنىڭدىن باشلاپ 1978-يىلغا كەلگەندە سۇپېر بىرلىك (بىر پۈتۈنلۈك) نەزەرىيىسى ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى. سۇپېر سىممېترىكلىك ئۇقۇمىنى ۋېس-زومىنو (Wess-Zumino) بىرىنچى بولۇپ، 1973-يىلى ئوتتۇرىغا قويدى. سۇپېر سىممېترىكلىك پېرمى-بوزون (Fermi-boson) لار ئوتتۇرىسىدىكى سىممېترىكلىكتىن ئىبارەت. لېكىن، دەسلىۋىدە پېرمى سىممېترىكلىك پەقەت ئابېل نەزەرىيىسىگە قارىتا

ئېلىپ بېرىلدى. بۇنىڭدا ئەلۋەتتە ناھايىتى زور بىر تەرەپلى-
مىلىك بولىدۇ. سۇپېر سىممېترىكلىك ئۇقۇمىنى غەيرىي ئابېل
نەزەرىيىسىگە ئېلىپ كىرىش ئىشىنى ئالدى بىلەن ئابدۇسسالام
ۋە ستراسدى (Stvathdee) لار 1974 - يىلى تاماملىدى.
شۇنىڭدىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەي (1975 - يىل) ئۇلار سۇپېر
سىممېترىك نەزەرىيىسىدىكى سۇپېر مەيدانىنىڭ فېنمان قائىدى-
سىنى سىستېمىلىق ھالدا مۇھاكىمە قىلدى. بۇنىڭ بىلەن
سۇپېر سىممېترىك نەزەرىيىسىنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتى ئۈچۈن
ئاساس سېلىندى.

1979 - يىلدىن 1984 - يىلغىچە سۇپېر سىممېترىكلىك
نەزەرىيىسى بىلەن سۇپېر تارتىشىش كۈچ نەزەرىيىسى ئەۋج
ئېلىشقا باشلىدى. بۇ چاغدا ئابدۇسسالامنىڭ قىزىقىشىمۇ مۇشۇ
تەرەپكە بۇرالدى. كىشىلەر ئابدۇسسالامنىڭ كېيىنكى تەتقىقات
ئىشلىرىدا ئىنسانىيەت ئۈچۈن چوقۇم كەشپىيات ۋە ئىختىرا-
لارنى تەقدىم قىلىدۇ دەپ ئۈمىد باغلىماقتا. بىز بۇ ئالىمنىڭ
خەلقئارا ئىلمىي پائالىيەتلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئەھۋالىنى
تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ چۈشىنىش ئۈچۈن تېرىست خەلقئارا نەزە-
رىيەۋى فىزىكا مەركىزى (ICTP) نى قۇرۇش جەھەتتە كۆرسەت-
كەن تىرىشچانلىقلىرىنى ئەسلەپ ئۆتسەك ئارتۇق بولماس!

دەرھەقىقەت ICTP نىڭ قۇرۇلۇشى، گۈللىنىشى، ئابدۇسسا-
لامنىڭ تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ ئىلىم - پەن تەرەق-
قىياتىغا كۆڭۈل بۆلۈۋاتقانلىقىنىڭ جۈملىدىن ئۇلارنىڭ بۇ
قالاق ھالىتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ھارماي - تالماي تىرىشى-
ۋاتقانلىقىنىڭ باشقا بىر جەھەتتىكى ئىپادىلىنىشى. ئۇنىڭ

1946 - يىلى «تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ» چەتئەلگە چىقىپ
ئوقۇشى 1954—1951 - يىللىرى پاكىستاندا ئوقۇتقۇچى
بولغان مەزگىلىدە دۇچ كەلگەن يېتىمسىرەش، قايغۇلۇق
ھالغا چۈشۈپ قېلىشى، ئۇنىڭ ھەر قايسى ھۆكۈمەت
ئورگانلىرى، ئۇنىۋېرسىتېتلاردا نۇتۇق سۆزلەپ، كىشىلەرنىڭ
تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ ئىلىم - پەندە ئارقىدا قالغان
ھالىتىگە كۆڭۈل بۆلۈشىنى قولغا كەلتۈرۈشتە ھەرىكەتلەندۈر-
گۈچى كۈچ بولىدۇ. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: مېنىڭ شۇ يىللا-
رىدىكى ھالىتىم، ھازىرقى تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەر-
دىكى ئالىملارنىڭ ئىخچام كۆرۈنۈشىدۇر. ئىلىم - پەننى تەرەققىي
قىلىۋاتقان دۆلەتلەردە گۈللەندۈرىمىز دېسەك، ئىشنى تەرەققىي
قىلىۋاتقان ئەللەردىكى ئالىملارنىڭ يېگانە يېتىملىك، قايغۇلۇق
ھالىتىنى ھەل قىلىشتىن باشلاش كېرەك. لېكىن، بۇ مەسىلىنى
ھەل قىلىش ئۈچۈن ئىككى چوڭ توسىق بار: بىرى تەرەققىي
قىلىۋاتقان دۆلەتلەردىكىلەر پەنگە سەل قاراپ، «پەنسىز تېخ-
نىكا» بولىدۇ دەپ ھېسابلىشى؛ ئىككىنچى، تەرەققىي تاپقان
دۆلەتلەر تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ ئىلىم - پەنگە
ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەستىن، ئىلىم - پەننى
«دومىلاپ تۇرىدىغان خۇشاللىق» دېيىش، ھالبۇكى تەرەققىي
قىلىۋاتقان دۆلەتلەرگە ئېھتىياجلىقى تۆت چاقلىق ئات
ھارۋا ئىدى.

شۇنىڭ ئۈچۈن ئابدۇسسالام ئەرەب ۋە ئىسلام ئەللىرى
ۋە تەرەققىي قىلىۋاتقان بارلىق ئەللەر خەلقلىرىگە بىز تارىخ-
تىكى مەغلۇبىيەت يولىغا قايتا قەدەم قويماسلىقىمىز لازىم دەپ

يۇقىرى ئاۋاز بىلەن چاقىرىق قىلىدۇ. ئۇ دائىم تارىختا تۈركىيىنىڭ ئېچىنىشلىق ئەھۋالىدىن كىشىلەرنىڭ ساۋاق ئېلىشىنى تەۋسىيە قىلىدۇ. 1799 - يىلى تۈركىيىنىڭ پادىشاھى سېلىم III ياۋروپانىڭ مىلتىق ياساش تېخنىكىسى بىلەن رىقابەتلىشىش ئۈچۈن ماتېماتىكا، ترىگونومېترىيە، مېخانىكا، ئېتىش ئىلمى ۋە مېتال تاۋلاش ئىلمى قاتارلىقلارنى كىرگۈزىدۇ ۋە فرانسىيە، شۋېتسىيىلەردىن ئوقۇتقۇچىلارنى تەكلىپ قىلىدۇ، لېكىن تۈركىيە ياۋروپاغا زادىلا يېتىشەلمايدۇ. تۈركىيىنىڭ مۇنداق ئېچىنىشلىق ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىشى، ئادەتتىكى (مۇناسىپ) پەن ئاساسلىرىنى تەكشۈرمىگەنلىكتىن بولىدۇ. تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ ئىلىم - پەنگە بولغان ئېھتىياجىنىڭ جىددىيلىكى ۋە مۇھىملىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن ئۇنىڭ دائىم ئېيتىپ يۈرىدىغان لوندۇننىڭ نوبۇزلۇق ژۇرنىلى «ئىقتىسادىي ئالىملار» نىڭ 1940 - يىل 9 - ئاينىڭ 27 - كۈنى سانىدا بېسىلغان مۇنۇ بىر جۈملە سۆزىنى نەقىل كەلتۈرىمىز: «ئەگەر قوياش ئېنېرگىيىسى، دۇنياۋى ئېنېرگىيە بوھرانىنى ھەل قىلىدۇ دېيىلسە، ئۇ ھالدا بۇنداق ھەل قىلىش ئۇسۇلى ئۆزگۈزلەردىكى رادىئاتسىيە ئەسۋابلىرىدەك تۆۋەن تېخنىكا (19 - ئەسىرنىڭ ئىلىم - پەن) گە تايىنىپ ئەمەس، بەلكى كەلگۈسىدە كۋانت فىزىكىسى، بىئو - خىمىيە ۋە 20 - ئەسىردىكى باشقا پەنلەرنى قوللىنىش ئارقىلىق تېخنىكىدا بۆسۈش قىلىش بىلەن ئىشقا ئاشۇرۇلىدۇ، تېخنىكىنى ئاساس قىلغان بۈگۈنكى سانائەت كەلگۈسىدە پۈتۈنلەي يېڭى پەنلەرگە تايىنىدۇ».

مۇشۇ خىلدىكى ئەھۋاللارغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئابدۇسالام 1960 - يىلى ئېچىلغان ئاتوم ئېنېرگىيىسىنى تىنچلىق مەقسەتلىرى ئۈچۈن ئىشلىتىش توغرىسىدىكى بىر خەلقئارالىق يىغىندا، ئۆزىنىڭ خەلقئارالىق نەزەرىيە فىزىكا مەركىزى قۇرۇپ، تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرنى ئىلىم - پەندىكى يېتىملىقتىن قۇتۇلۇش ۋە «مېڭىنى سىرتقا ئاقتۇرۇش» پىكىرلىرىنى بىرىنچى بولۇپ ئوتتۇرىغا قويىدۇ. لېكىن ئۇنىڭ بۇ ئويلىرى سوغۇق مۇئامىلىگە ئۇچرىدى. ئابدۇسالام كېيىن ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ: «مەن بۇ چاغدا بەكمۇ ساددا ئىكەنمەن، بۈگۈنكىدەك بولغان بولسام بۇنى ھەرگىز بۇنداق ئوتتۇرىغا قويمىغان بولاتتىم. كىشىلەر بۇ ئىشقا چاقچاق قىلغاندەك مۇئامىلە قىلىشتى»، لېكىن ئابدۇسالام قىلچە بوشىشىپ قالمىدى. ئۇ تەسەۋۋۇر قىلىش تەس بولغان قىيىنچىلىقلاردىن كېيىن، خەلقئارالىق نەزەرىيە فىزىكا مەركىزىنى 1964 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى رەسمىي قۇرۇپ ئىش باشلايدۇ. ئابدۇسالام شۇنىڭدىن باشلاپ ھازىرغىچە ئىزچىل ھالدا بۇ مەركەزنىڭ رەھبىرى بولۇپ كېلىۋاتىدۇ.

بۇ مەركەز (ICTP) ئۆزىنىڭ ئالاھىدە ئەھۋالغا ئاساسەن ICTP گە بارغان ئالىملارنى ياتاق راسخوتى، بېرىش-كېلىش راسخوتى بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئالىملار بۇ مەركەزدە بىر ئايدىن ئۈچ ئايغىچە تۇرۇپ ھەر قايسى ئەللەرنىڭ ئالىملىرى بىلەن بېرىش - كېلىش قىلىپ پىكىر ئالماشتۇرۇپ، بىر قىسىم ئالىملارنىڭ دوكلاتىنى ئاڭلاپ، «ئۆزلىرىنىڭ قاناتلىرىغا تۈك ئۇلىۋېلىپ» ۋەتەنلىرىگە قايتىپ

بارغاندىن كېيىن ئۆز ئېلىگە: «يورۇقلۇق ۋە ئىسسىقلىق چېچىش» قاتارلىق بىر يۈرۈش ئالاھىدە نىزاملارنى تۈزۈپ چىقتى. 1964 - يىلى، 1979 - يىللاردىن بۇرۇن بۇ مەركەزنىڭ تەتقىقات دائىرىسى پەقەت ساپ پەن بىلەنلا چەكلەنگەن بولسا، 1979 - يىلدىن كېيىن تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ ئېھتىياجىنى كۆزدە تۇتۇپ، مۇھىم نۇقتىنى ئىلىم - پەن ئالماشتۇرۇش، ئىلىم - پەننى قوللىنىش جەھەتكە يۆتكىدى. ئۇنىڭدىن باشقا 1964 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 1985 - يىل 9 - ئايغىچە ICTP تەخمىنەن 25 مىڭ ئادەم قېتىم زىيارەتنى قوبۇل قىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە 13 مىڭ ئادەم قېتىمنى تەرەققىي قىلىۋاتقان 90 دۆلەتتىن كەلگەنلەر تەشكىل قىلىدۇ. دۇنيا ئالىملىرىنى توپلىشالايدىغان ئورۇن بىلەن تەمىن قىلغان ICTP يالغۇز تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرنى يېتىملىقتىن قۇتۇلدۇرىدىغان چارە بولۇپ قالماي، ھەر قايسى دۆلەتلەرنىڭ ئىلىم - پەن ساھەسىدىكى چوڭ پەرقنى ئۆزگەرتىش، ئىلىم - پەننى ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشلەردە گۈللەندۈرۈشتە غايەت زور تۆھپىلەرنى ياراتتى. بۇ ئىشلارنىڭ بارلىقى ئابدۇسسالامنىڭ تىرىشچانلىقىنىڭ نەتىجىسى.

پاكىستان ئاتوم ئېنېرگىيىسى كومىتېتىنىڭ رەئىسى ئىشرەت ئوسمان، (IshretOsmani) ئابدۇسسالامنىڭ ئۆز ۋەتىنى پاكىستاننىڭ ئىلىم - پەن ئىشلىرىغا قوشقان ئاجايىپ تۆھپىسىگە باھا بېرىپ مۇنداق دەيدۇ: «پاكىستاننىڭ ئىلىم - پەن ساھەسىدىكى مۇتلەق كۆپ ساندىكى تىرىشچانلىقلار پۈتۈنلەي

دېگۈدەك ئابدۇسسالامنىڭ ئەڭ يۈكسەك ئىجادىيەت كۈچى ئالىجاناب پەزىلەتنىڭ قۇدرىتىدىن كەلگەن. ئابدۇسسالام ئېلىمىزنىڭ ئىلىم - پەن ساھەسىدىكى ئىپتىخارىمىز ۋە غۇرۇرىمىزنىڭ سىمۋولى».

بۇ كۈنگىچە ئالىملار بىزنى قورشاپ تۇرغان بۇ گۈزەل ئالەمدىكى ماددىلارنىڭ لېپتون ۋە كۋاركتىن تۈزۈلگەنلىكىنى، بۇ زەررىلەر گراۋىتون (graviton) (تارتىشىش كۈچى)، فوتون (ئېلېكتر ماگنىت كۈچى)، ئارىلىقتىكى بوزون (ئاجىز كۈچ)، گلىئون (gluon) (كۈچلۈك كۈچ) لەر ئارقىلىق ئۆز ئارا تەسىر قىلىشىدىغانلىقىنى ئېنىقلاپ ئىسپاتلىغاندىن كېيىن، نۆۋەتتىكى ئۇلۇغۋار ۋەزىپە قىلىپ، لېپتون بىلەن كۋاركنىڭ قۇرۇلمىسى قانداق؟ تۆت خىل ئۆز ئارا تەسىرنىڭ مەنبەسى تېخىمۇ ئاساسلىق بىرلا خىل ئۆز ئارا تەسىر كۈچىمۇ قانداق؟ دېگەن مەسىلە ئۈستىدە ئىزدىنىشكە كىرىشتى. دانىشمەن ئالىم ئابدۇسسالام دۇنيادىكى باشقا مۇنەۋۋەر ئالىملار بىلەن بىرىنىڭ كەينىدىن بىرسى كۈچ ئۇلاپ، بۇ مۇشكۇل ۋەزىپە — چوڭ بىرلىك نەزەرىيىسى — تەبىئەت دۇنياسىدىكى ئاساسىي كۈچلەرنىڭ بىرلىكىنى ئېچىش يولىدا ئىزدەنمەكتە. كىشىلەر چوقۇم ئەڭ تۈپكى بىرلىكنىڭ ئۇزۇنغا قالماي بايقىلىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ.

ئېنگېلس مۇنداق دەيدۇ: «دۇنيانىڭ ھەقىقىي بىرلىكى ئۇنىڭ ماددىيلىقىدا، شۇنداق ماددىيلىقىنى سېھىرگەرلەرنىڭ بىر ئىككى ئېغىز سۆزى بىلەن ئىسپاتلىغىلى بولمايدۇ، بەلكى ئۇ پەلسەپەنىڭ ۋە تەبىئىي پەننىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك

ۋە داۋاملىق تەرەققىياتى بىلەن ئىسپاتلىنىدۇ.»

ئاساسىي تەبىئىي كۈچلەرنى تەتقىق قىلىشتا ئۇ سان-ساناقسىز قىيىن ئۆتكەللەردىن باتۇرانە بۆسۈپ ئۆتتى. ئەينى ۋاقىتتا ئېيىنشتېيىن جاپا چېكىپ 20 يىل ئىزدەنسىمۇ يېتەلمىگەن ئارزۇغا يەتتى.

ئابدۇسسالام بىر ھەقىقىي تالانتى بار ئىجتىھاتلىق تىرىشچان، كەڭ قورساق، كەمتەر، كىشىلەرگە ناھايىتى قىزغىن، ئۆزىگە تەلەپچان، خۇشخۇي ئادەم. ئۇ شۇنداق دەيدۇ: «ئىلىم-پەن ساھەسىدىكى ئالىملار تاپا-تەنىلەرگە، قارشى پىكىرلەرگە ھەممىدىن بەكرەك سەۋر تاقەت قىلالايدۇ. مۇشۇنداق بولغاندىلا ئاندىن ئۇتۇقلۇق ھەمكارلاشقىلى بولىدۇ».

ئابدۇسسالامنىڭ تۇرمۇشى خېلى ئاددىي ئۆتىدۇ. ئۇ 1964-يىلدىن باشلاپ ئىتالىيىنىڭ ئادرىياتىك دېڭىزى قولتۇقىغا توغرى كېلىدىغان كىچىك بىر شەھىرى تىرىستىدىكى خەلقئارا نەزەرىيە فىزىكا مەركىزىنىڭ رەئىسلىكىنى، ئەنگلىيە خانلىق ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورلۇقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئېلىپ ھەر ئايدا ئون كۈن لوندوندا، 20 كۈن تىرىستىدا ۋە پاكىستان، باشقا ئەللەرگە بېرىپ خىزمەت قىلغاچقا، بىرىتانىيە ئارىلى بىلەن ئاپېننىن يېرىم ئارىلى ئارىلىقىدا قاتنايدۇ. ھەر قېتىم ئىتالىيىگە كەلگەندە تاماق سومكىسىغا ھەر خىل يېمەكلىكلەرنى ئېلىپ يۈرىدۇ. بىز جۇڭگو پەن-تېخنىكا جەمئىيىتى پەن-تېخنىكا ھەمكارلىق ئۆمىكى 83-يىلى 29-ئۆكتەبىردىن 5-نويابىرغىچە ئابدۇسسالامنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن خەلقئارا نەزەرىيە فىزىكا سېنتىرىغا بېرىپ زىيارەتتە بولدۇق. ئابدۇسسالام بىزگە «مەن رەھبەرلىك قىلىۋاتقان نەزە-

رىيە فىزىكا تەتقىقات مەركىزى 3-دۇنيا ئەللىرى ۋە پەن-تېخنىكىدا ئارقىدا قالغان مىللەتلەر ئۈچۈن پەن-تېخنىكا خادىملىرىنى يېتىشتۈرۈش، ئۇلارنىڭ پەن-تېخنىكا پىكىرىنى ئالماشتۇرۇش، ئۇلارنى قولاي تەتقىقات شارائىتى بىلەن تەمىنلەپ بېرىشنى مەقسەت قىلىدۇ. بۇ يەردە ئاساسەن 3-دۇنيا ئەللىرىنىڭ ئالىملىرىنى كۆرەلەيسىلەر، سىلەرمۇ تەتقىقاتچى، بىلىم ئاشۇرغۇچىلارنى ئەۋەتسەڭلار قارشى ئالىمىز» دېدى ۋە بۇ مەركىزنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى تەپسىلىي تونۇشتۇردى ۋە بىزنى سەمىمىي قىزغىن دوستانە كۈتۈۋالدى.

ئابدۇسسالام ئۆزىگە ۋە ئائىلىسىگە ناھايىتى تەلەپچان ئادەم. نوبېل مۇكاپاتى سوممىسىغا ئىگە بولغاندىن كېيىن، ئامېرىكىدا ئوقۇۋاتقان قىزى تېلېفون بېرىپ، ئۆزىنىڭ ساۋاقداشلىرىنىڭ ماشىنىسى بارلىقىنى، بىر ماشىنا ئېلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلغاندا، مۇكاپات پۇلىنى پەن-تېخنىكىدا ئىستىقبالى بار، تۆھپىسى بار ياشلارغا مۇكاپات بېرىشكە ئىئانە قىلىدىغانلىقىنى ئېيتقان. ئابدۇسسالام جۇڭگو ئالىملىرىنىڭ ۋە جۇڭگو خەلقىنىڭ سەمىمىي دوستى. ئارىلىقنى يىراق دېمەي، ھېرىپ-چارچاشقا قارىماي جۇڭگوغا تۆت قېتىم زىيارەت قىلغان. 1963-يىلى تۇنجى قېتىم جۇڭگوغا كەلگەندە رەئىس ماۋزېدوڭ ... جۇئېنلەي زوڭلىلار كۈتۈۋالغان. ئۇ ۋاڭ بىلەن جوزۇڭلى، فىزىكا ئالىمى جوۋپېيۈەنلەر چوڭقۇر دوستلۇق ئورناتقان ۋە ئۇنىڭغا جۇڭگودا ئىشلەتكەن بىر رادىئولى سوۋغا قىلغان. ئۇ بۇ قىممەتلىك سوۋغىنى ۋە ئۇرغۇن دۆلەت رەھبەرلىرى، ئالىملار تەقدىم قىلغان سوۋغىلارنى بىزگە مەمنۇنىيەت بىلەن كۆرسەتتى. ئىككىنچى يىلى، پەن تەتقىقات مۇھاكىمە

يىغىنغا قاتناشقا كەلگەن بولۇپ، فىزىكا ئالىملىرىغا ئۆزىنىڭ
ئىلمىي تەتقىقات تەجرىبىلىرىنى تونۇشتۇرغان. 1972 - يى-
لى جۇڭگوغا كەلگەندە جوزۇڭلى گەرچە كېسەل بولسىمۇ
دوستى ئابدۇسسالامنى قوبۇل قىلغان. قىزغىن سۆھبەتلىشىپ،
جۇڭگو پەن - تېخنىكا تەتقىقات ئىشلىرىغا ياردەم قىلىپ تۆھ-
پە قوشۇشنى تەلەپ قىلغان. ئابدۇسسالام رەھبەرلىك قىلىۋات-
قان نەزەرىيە فىزىكا تەتقىقات مەركىزى ھەر يىلى تۈركۈم-
لەپ جۇڭگولۇق ياش ئالىملارنى قوبۇل قىلىپ تۇرىدۇ. ئەمدى
شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدىمۇ ياش فىزىكلار بېرىشقا
باشلىدى. يېقىندا ئابدۇسسالام، ئۆزى رەھبەرلىك قىلىۋاتقان 3 -
دۇنيا پەنلەر ئاكادېمىيىسى جۇڭگو پەن - تېخنىكا ئۇنىۋېرسىتېتىغا
تولۇق ئۇسكۇنىلەر بىلەن تەمىنلەپ قۇرۇپ بەرگەن ئېلېكترونلۇق ھې-
سابلاش ماشىنىسى ئىنستىتۇتىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا (8 - ئاي-
نىڭ 24 - كۈنى) ئالاھىدە كېلىپ قاتنىشىپ كەتتى.

ئابدۇسسالامنىڭ 3 - دۇنيا ئەللىرىنىڭ پەن - تېخنىكا
تەرەققىياتى ئۈچۈن كۆرسىتىۋاتقان تىرىشچانلىقى بىزنىڭ ئا-
لاھىدە ھۆرمەتلىشىمىزگە ئەرزىيدۇ.

ئابباس بۇرھان

أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيمِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ

مەن بۇ قېتىمقى سۆھبەت يىغىنىدا، تەكلىپكە بىنائەن
نۇتۇق سۆزلەش پۇرسىتىگە مۇيەسسەر بولغانلىقىمغا ئىنتايىن
پەخىرلىنىمەن. ماڭا بېرىلگەن بۇ شان - شەرەپكە چوڭقۇر مىن-
نەتدارلىق بىلدۈرىمەن. گەرچە مەن سۆزلەيدىغان مەزمۇنلار
مېنىڭ ۋەتىنىمنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان نۇرغۇنلىغان تەرەققىي
قىلىۋاتقان دۆلەتلەر ھەققىدە بولسىمۇ، لېكىن مەن بۇ يەردە
باشقىلارنىڭ خاتا چۈشىنىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ تۇرماي، جۇش-
قۇن ھېسسىياتىم بىلەن سۆزلەيمەن. چۈنكى، كۆۋەيتتە مۇسۇل-
مانلارنىڭ قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتى باشقا بارلىق مۇناسىۋەت-
لەردىن ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان.

مەن بۈگۈن مۇھىم ئىلىم - پەن ئۈستىدە سۆزلىمەكچى-
مەن. ئەگەر ئۆزىمىزنىڭ تامامەن ھەقلىق بولغان ئىززەت -
ئابرويىمىزنى ساقلايمىز دېسەك، ئالدى بىلەن ئەرەب ۋە ئىس-
لام ئەللىرىنىڭ ئىلىم - پەن ئىقتىدارىدىكى ئىجادىيەت مەسى-
لىسىگە ئېتىبار بېرىشلىرى ھەمدە زۆرۈر بولغان پائالىيەت
ۋە تەدبىرنىڭ قەدەم باسقۇچلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشۇڭلارنى ئۆ-
تۈنىمەن. لېكىن مەن بۇ مەسىلىنى سۆزلەشتىن ئىلگىرى بىر
نەچچە مىنۇت ۋاقتىڭلارنى ئېلىپ زەررىچە فىزىكىسىنىڭ بەزى

تەرەققىياتلىرى، بولۇپمۇ ئېنېرگىيىنىڭ ئاساسىي شەكىللىرى ۋە تەبىئەت كۈچلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان بەزى مەسىلىلەر ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتمەكچىمەن. بۇلار مەن شۇغۇللىنىۋاتقان ۋە تەتقىق قىلىۋاتقان ئىلمىي مەسىلىلەردۇر.

ئاساسىي كۈچلەرنىڭ بىرلىكى

فىزىكا ئالىملىرى بۇنىڭدىن پەقەت 20 يىل ئىلگىرىلا، ئېنېرگىيىنىڭ ئاساسىي شەكىللىرىنىڭ: تارتىش كۈچى ئېنېرگىيىسى، ئېلېكتر ماگنىت ئېنېرگىيىسى ۋە يادرو ئېنېرگىيىسىنىڭ ئىككى خىل شەكلىي بولغان ئاجىز تەسىر ئېنېرگىيىسى ۋە كۈچلۈك تەسىر ئېنېرگىيىسىدىن ئىبارەت تۆت خىلغا بۆلۈنىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئېنېرگىيىنىڭ يۇقىرىدىكى شەكىللىرى بىر خىلدىن يەنە بىر خىلغا ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. مەسىلەن، تارتىش كۈچى ئېنېرگىيىسىنىڭ ئېلېكتر ئېنېرگىيىسىگە ئايلىنىدىغانلىقى كۆپچىلىككە ئايان. سۇ كۈچىدىن پايدىلىنىپ توك چىقىرىش بۇ خىل ئۆزگىرىشنىڭ ئىسپاتى بولالايدۇ. يەنە مەسىلەن، قۇياشنىڭ ئىچكى قىسمىدا پەيدا بولىدىغان كۈچلۈك يادرو ئېنېرگىيىسى قۇياش رادىئاتسىيىسى ۋە ئېلېكتر ماگنىت ئېنېرگىيىسىگە ئايلىنىدۇ. مەن 20 يىلنىڭ ئالدىدا، كەسپداشلىرىم بىلەن بىردەك ھالدا ھەر خىل ئالامەتلەرنىڭ ئىسپاتلىنىشىغا قاراپ، ئاجىز يادرو ئېنېرگىيىسى بىلەن ئېلېكتر ماگنىت ئېنېرگىيىسى ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش بولىدۇ دېگەن قاراشتا بولغانىدۇق. بۇ مەسىلە ئېنېرگىيىنىڭ بىر خىل

شەكلىدىن يەنە بىر خىل شەكىلگە ئۆزگىرىش مەسىلىسىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپلا قالماستىن بەلكى بىزنىڭ بۇ يەكۈنىمىزنىڭ مەزمۇنى تېخىمۇ چوڭقۇر ئىدى. بىزنىڭ قارىشىمىزچە ئېلېكتر كۈچى بىلەن يادرو كۈچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۈپكى پەرق يوق، ئۇلار پۈتۈنلەي ئوخشاش بولىدۇ. شۇڭا، بىز مۇۋاپىق تەجرىبىخانا شارائىتىدا، نورمال كەيپىياتتا تۇرۇپ ئېنىق ئىپادىلەنمىگەن بۇ ئوخشاشلىقنى ئىسپاتلىغىلى بولىدۇ، دەپ ئوتتۇرىغا قويدۇق.

بۇ نەزەرىيىنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلاش بىرىنچى قېتىم 1973 - يىلى ئېلىپ بېرىلدى. ئۇ چاغدا، جەنۋەدە تەسىس قىلىنغان ياۋروپا يادرو تەتقىقات تەجرىبىخانىسى (CERN) دا نېيترال ئېقىمىنىڭ مەۋجۇتلۇقى تەجرىبە ئارقىلىق بايقالدى، بۇ بىزنىڭ ئەنە شۇ نەزەرىيىۋى پەرىزىمىزنىڭ ئاساسلىق بۆلىكى ئىدى. 1978 - يىلى ئامېرىكىنىڭ ستانفورد تۈز سىزىقلىق ئاككېلېراتور (accelerator - تېزلەتكۈچ) بۇنى ھەل قىلغۇچ دەلىل - ئىسپاتلار بىلەن تەمىن ئەتتى. بۇ بىر قېتىملىق مۇھىم تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە تەجرىبە ئارقىلىق، ئېلېكتر ماگنىت كۈچى بىلەن ئاجىز يادرو كۈچىنىڭ بىرلىكىنىڭ ئىككىنچى بىر تەرىپى (ئۇلاش يادروسى) مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى. نوۋوسىبىرسكىدىكى پروفېسسور باركوۋ باشچىلىقىدىكى گۇرۇپپىنىڭ تەجرىبىلىرى بۇ خىل بىرلىكنى تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ ئىسپاتلىدى. شۇڭا، مەن يۇقىرىدىكى تەجرىبىخانىلار ۋە ياۋروپا، ئامېرىكا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى بەزى چوڭ تەجرىبىخانا خادىملىرىغا رەھمەت ئېيتىمەن. ئۇلار ئېلىپ بارغان دىققەت قىلىشقا ئەر-

زىڭگۇدەك بىر يۈرۈش تەجرىبىلەر ئاجىز يادرو كۈچى بىلەن بارلىق ئېلېكتر ماگنىت كۈچىنىڭ ئاساسەن ئوخشايدىغانلىقىنى دەلىللىدى.

نۆۋەتتىكى ۋەزىيەت ئېينبېرگىنىڭ 3 - خىل شەكلى (يەنى كۈچلۈك يادرو كۈچى) مۇشۇ بىر پۈتۈنلۈكنىڭ بىر قىسمى بولىدىغان ياكى بولمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلاشتۇر. بىز بەزى كەشپىياتلار بىلەن بىرلىكتە بۇ خىل پىكىرنى سىستېمىلىق بايان قىلدۇق ھەمدە تەجرىبە لايىھەسىنى ئوتتۇرىغا قويدۇق، بۇ خىل تەجرىبىلەر ئامېرىكا، ياۋروپا ۋە ھىندىستانلاردا ئىشلىنىشكە باشلىدى. ئەگەر بۇ تەجرىبىلەر مۇئەييەنلەشتۈرۈلىدىغان بولسا (يەنى ئېينبېرگىنىڭ 3 - خىل شەكلى مۇشۇ پۈتۈنلۈكنىڭ بىر قىسمى بولىدىغان بولسا) خۇدانىڭ شەپقىتىگە شۈكرى ئېيتىمەن، بىز تەخمىنەن ئۈچ يىل ئىچىدە بارلىق يادرو كۈچلىرى (يالغۇزلا ئاجىز يادرو كۈچى بىلەن چەكلەنمەيدۇ) بىلەن ئاتومنى شەكىللەندۈرگۈچى ئېلېكتر كۈچىنىڭ ئوخشاش بىر كۈچ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ چىقىمىز.

مۇشۇنداق بولغاندا، تارتىش كۈچى بىلەن يېقىندا ئېتىراپ قىلىنغان ئېلېكتر — يادرو كۈچىنىڭ بىرلىكىنى ئىسپاتلاش ئەڭ ئاخىرقى نىشان بولىدۇ، خالاس. بۇ بىرلىك نەزەرىيىسىنىڭ ئومۇمىي مەزمۇنى مۇنداق: تارتىش كۈچى (ئالمىنىڭ يەرگە چۈشۈشىگە ۋە ئاينىڭ ئۆز ئوربىتىسىدا ئايلىنىشىغا مەجبۇر قىلىدىغان كۈچ) ئېلېكتر كۈچى ۋە يادرو كۈچى قاتارلىق كۈچلەرنىڭ بارلىقى، بىر خىل تەسىر كۈچىنىڭ ئوخشىمىغان ئىپادىلىنىشىدىن ئىبارەت. قارىماققا، بۈ-

گۈنكى كۈندە بۇ خىل قاراشقا ئىشەنگىلى بولمايدىغاندەك كۆرۈنىدۇ، لېكىن بىز چوقۇم ئۇنىڭ ھەقىقەت ئىكەنلىكىگە ئىشىنىمىز. يۇقىرىدىكى كۆز قاراشنى ئەڭ دەسلەپتە ئېينشتېين ئوتتۇرىغا قويغانىدى. لېكىن بۇنى ئېنىق، توغرا بايان قىلىش ۋە دەلىللەش ئۈچۈن تەخمىنەن 50 يىل ۋاقىت كېتىشى مۇمكىن، مەن تالاش - تارتىشتا قالغان بۇ ئاخىرقى مەسىلىنى كەلگۈسىدە ئىسلام دۆلەتلىرىدىن چىققان ياش بىر فىزىكىنىڭ ھەل قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن ۋە تىلەيمەن.

سىرتقى كۆرۈنۈشى تۈپتىن ئوخشىمايدىغان تەبىئەت كۈچلىرىنىڭ بىرلىكى ئۈستىدە تەۋرەنمەستىن ئىزدىنىش، بىز فىزىكىلارنىڭ ئېتىقادىدىمىز. شۇنداقلا مەندەك بىر مۇسۇلماننىڭمۇ ئېتىقادى. مەن ئاللانىڭ بىر قىسىم ئورۇنلاشتۇرۇشىنى چۈشىنىپ يېتىشىنى شان - شەرەپ ۋە بەخت دەپ بىلىمەن. شۇڭا، تۆۋەنچىلىك بىلەن خۇداغا شۈكرى قىلىمەن.

ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (سورة الحديد آية ٢١ سورة ٥٧)

«بۇ ئاللانىڭ پەزلىدۇر، (ئاللا) ئۇنى خالىغان ئادەمگە ئاتا قىلىدۇ، ئاللا ئۇلۇغ پەزل ئىگىسىدۇر» (قۇرئان سۈرە ھەدىد 21 - ئايەت).

1979 - يىلى 12 - ئايدىكى نوبېل مۇكاپاتى تارقىتىش مۇراسىمىدا مەن فىزىكا مۇكاپاتىغا ئېرىشكۈچىلەرنىڭ ۋەكىلى بولۇپ، تەكلىپكە بىنائەن ستوكھولمدىكى كاتتا ھەشەمەتلىك زىياپەت زالىدا شۋېتسىيە پادىشاھ ئائىلىسىنىڭ زىياپىتىگە تەشەككۈر ئېيتىپ سۆز سۆزلىگەنىدىم، مېنىڭ شۇ

چاغدىكى سۆزلىرىمنىڭ بىر قىسمىنى ئوقۇپ ئۆتۈشۈمگە رۇخسەت قىلغايسىلەر. بۇلار مېنىڭ تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا بىرلىكى ۋە سىممېترىكلىقىغا ئىشىنىدىغانلىقىمغا مۇناسىۋەتلىك بىر بۆلىكىدىن ئىبارەت.

فىزىكا ئىلمىنىڭ كەشپ قىلىنىشى — پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق بايلىقى، ئۇنى كەشپ قىلىشقا شەرق ۋە غەرب، جەنۇب ۋە شىمالدىكى ئەللەر تەڭ قاتناشقان. ئىسلامنىڭ مۇقەددەس كىتابى قۇرئاندا مۇنداق بىر ئايەت قېيىت قىلىنغان.

اَلَّذِىْ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ طِبَاقًا مَا تَرٰى فِىْ خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفٰوُتٍ فَارْجِعِ
الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُوْرٍ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ
الْبَصَرُ خَاسِئًا وَّهُوَ حَسِيْرٌ ۝ (سورہ ملك آية ٣ (سورہ ٦٧)

«ئاللا يەتتە ئاسماننى بىرىنى بىرىنىڭ ئۈستىدە قىلىپ ياراتتى، مېھرىبان ئاللانىڭ يارىتىشىدا ھېچ نۇقساننى كۆرمەيسەن، سەن (ئاسمانلارغا) تەكرار قاراپ باققىنكى، بىرەر يوچۇقنى كۆرەمسەن. ئاندىن سەن يەنە ئىككى قېتىم قارىغىن كۆزۈڭ (ئاسمانلاردا بىرەر نۇقساننى تېپىشتىن) ئۈمىد ئۈزگەن ۋە تالغان ھالدا قايتىدۇ». (قۇرئان سۈرە مۈلك 3-، 4-ئايەتلەر)

بۇ بارلىق فىزىكلارنىڭ ئېتىقادى — بىزنى ئىلھاملاندۇرىدىغان ۋە بىزگە يار-يۆلەك بولىدىغان ئېتىقاد. بىزنىڭ ئىزدىنىشىمىز قانچىكى چوڭقۇر بولغانسېرى، بىزنىڭ ھەيرانلىقىمىز شۇنچە ئاشىدۇ، كۆزىمىز شۇنچە قامىشىدۇ.

مەن بۇ گەپلەرنى بۈگۈن كەچتە كەلگەنلەرنى ئويغىتىش

ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى ئۈچىنچى دۇنيا كىشىلىرى ئۈچۈن، يەنى ئىلىم - پەن ئۈستىدىكى ئىزدىنىش رىقابىتىدە پۇرسەت ۋە ماددىي بايلىق كەمچىل بولغانلىق سەۋەبىدىن ئارقىدا قالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلغان كىشىلەرگە قارىتىپ دەۋاتىمەن.

ئىلىم - پەن پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق بايلىقى

ئىلىم - پەننىڭ پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ئارتاق بايلىقى ئىكەنلىكىنى تەكىتلەش ۋە ئىلىم - پەن تەرەققىيات تارىخىنىڭ پۈتكۈل مەدەنىيەت تارىخىغا ئوخشاش بەزى دەۋرلىك ئالمىشىشىنى باشتىن كەچۈرگەنلىكىنى تەكىتلەش يۈزىسىدىن مەن نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن چاغدا قىلغان سۆزۈمدە، مۇنداق بىر تارىخىي باسقۇچنى ئەسلەپ ئۆتكەنىدىم. بۇندىن 760 يىل ئىلگىرى، شوتلاندىيىلىك بىر ياش يىگىت ئۆز ئانا يۇرتىدىن ئايرىلىپ، جەنۇبقا قاراپ سەپەر قىلىپ ئىسپانىيىدىكى تولېدو (Toledo) غا كەلگەن. ئۇنىڭ ئىسمى مىخائىل (Mechael) بولۇپ، مەقسىتى تولېدۇ ۋە كوردوۋادىكى ئەرەب ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدا تۇرۇپ ئىشلەش ئىدى. مىخائىل مىلادى 1217 - يىلى تولېدوغا يېتىپ كېلىپ، ئۇ يەردە ئۇلۇغۋار بىر پىلان تۈزگەن. ئۇنىڭ پىلانى ئارستو تەلىمىنى لاتىن تىل سىستېمىسىدىكى ياۋروپاغا تونۇشتۇرۇش ئىدى. ئۇ گىرېك يېزىقىدىكى ئەسلى نۇسخىنى چۈشىنەلمىگەچكە، ئۇنىڭ ئەرەبچە تەرجىمىسىدىن تەرجىمە قىلىشقا كىرىشكەن. ئاندىن ئۇنى ئىسپانچە ئىزاھلاپ چۈشەندۈرگەن. كېيىن مىخائىل تولېدودىن سەپەرگە چىقىپ، سىتسىلىيە (Sicily) گە بېرىپ پادىشاھ

فرېدرىخ II نىڭ ئوردىسىدا كىرگەن. مىخائىل 1231 -يىلى فرېدرىخنىڭ ئالاھىدە رۇخسىتى بىلەن سالېرنو مېدىتسىنا مەكتىپىنى زىيارەت قىلغان ھەمدە دانىيە دوختۇرى ھېندرىك ھاروبستران (Həndrick Harpəstrang) بىلەن كۆرۈشكەن (ھېندرىك كېيىن ئېرس IV ۋالدېمارسون پادىشاھنىڭ ئوردا دوختۇرى بولغان). دانىيىلىك ھېندرىك سالېرنوغا بېرىپ، ئۆزىنىڭ قان ئېلىش ۋە تاشقى كېسەللىكلەرگە دائىر ئىلمىي ماقالىسىنى يېزىپ چىققان (ستوكھولمنىڭ دۆلەت كۇتۇپخانىسىدا بۇنىڭ يەتتە تومى ساقلىنىۋاتىدۇ). ھېندرىكنىڭ دەسلەپكى ماتېرىياللىرى ئىسلامىيەتنىڭ ئۇلۇغ ھەكىمى، پەخرىدىن رازى (Al—Razi) ۋە ئىبىن سىنا (Avicehha) نىڭ تىبابەتچىلىك ھەققىدىكى كىلاسسىك ئەسەرلىرىدىن ئېلىنغان. ھېندرىككە بۇ ماتېرىياللارنى پەقەت شوتلاندىيىلىك ياش مىخائىل تەرجىمە قىلىپ بېرەلىگەن.

تولېدو ۋە سالېرنودىكى مەكتەپلەرنىڭ بارلىققا كېلىشى، غەربتە ئىلىم - پەن ئىجادىيەتلىرىنىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. لېكىن، شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، ئىسلام ئەللىرىدە خېلى بۇرۇنلا يورۇتۇلغان ئەقىل - پاراسەت چىراغلىرى بۇ مەكتەپلەرگىمۇ يورۇقلۇق ئېلىپ كەلگەنىدى.

ئىلىم - پەن ئىجادىيەت پائالىيىتىدىكى بۇ دەۋردىي ئايلىنىشنى مەن تېخىمۇ ئېنىقراق قىلىپ ئېيتىپ بېرەلەيمەن. گېئورگى سارتون (George Sarton) ئۆزىنىڭ بەش توملۇق ئىلىم - پەن تارىخىي ھەققىدىكى ئۈچمەس ئەسىرىدە، دەۋرلەرنى پەن مۇۋەپپەقىيەتلىرى توغرىسىدىكى ھېكايىلەر بىلەن بۆلگەن، ھەر بىر دەۋرنى 50 يىلغا ئايرىپ، ھەر بىر 50 يىل-

نى بىر مەركەزلىك شەخسكە باغلىغان. مەسىلەن، سارتون مىلادىدىن ئىلگىرىكى 450 — 400 يىللارنى ئەپلاتون دەۋرى دەپ ئاتىغان. ئۇنىڭدىن كېيىنكى يىللارنى ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئارىستوتېل دەۋرى، ئېۋكلىد (Euclid)، ئارخىمېد دەۋرى قاتارلىق دەۋرلەرگە ئايرىغان، مىلادى 600 - يىلدىن 700 - يىلغىچە بولغان دەۋرنى ئەي چىڭ ۋە شۈەن زاڭ ۋەكىللىكىدىكى جۇڭگولۇقلار دەۋرى دەپ ئايرىلغان. ئاندىن مىلادى 750 - يىلدىن 1100 - يىلغىچە بولغان 350 يىلنى جىملىشى جابىر (Jabir)، خارەزمى (Khwarizimi)، رازى (Razi)، مەسئۇدى (Masudi)، ۋافا (wafa)، بىرۇنى (Bruni)، ئىبىن سىنا، ئىبىن ھەيسەن ۋە ئۆمەر ھەييام دەۋرلىرىگە ئايرىغان. بۇ شەخسلەر ئىسلام مەدەنىيىتى ۋە ئىسلام ئەللىرىگە مەنسۇپ بولغان ئەرەب، تۈرك، ئافغان ۋە پارسلار ئىدى. ئۇلار ئىسلام مەدەنىيىتى ۋە ئىسلام ئەللىرىگە مەنسۇپ بولغان خىمىيە، ماتېماتىكا، مېدىتسىنا، جۇغراپىيە، فىزىكا ۋە ئاسترونومىيە ئالىملىرى ئىدى. گېئورگى سارتوننىڭ ئىلىم - پەن ھەققىدىكى ھېكايىلىرىدە، پەقەت مىلادى 1100 - يىلدىن كېيىنكى ۋەقەلەر سۆزلەنگەن چاغدىلا ئاندىن غەربلىكلەرنىڭ ئىسمى يەنى سىرېموناڭلىق گېرارد (Gerad)، روگېر باكسون (Roger Bdcon) لارنىڭ ئىسمى تۇنجى قېتىم تىلغا ئېلىنىدۇ. لېكىن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئىبىن رۇشد (Ibn—Rushd)، نەسرۇددىن تۇسى Nasirud — din Tuei) ۋە ئىبىن نەفىس (Ibn — Nafis) (بۇ ئادەم خورۋى-دىن Harrey ئىلگىرى قان ئايلىنىش نەزەرىيىسىنى

كەشپ قىلغان) قاتارلىقلار مەيدانغا كەلگەن. بۇ كېيىنكى 250 يىللىق تارىخ جەريانىدىكى شان - شەرەپ غەربلىكلەر بىلەن ئىسلام مىللەتلىرىگە ئورتاق مەنسۇپ، ئەلۋەتتە.

ئۆزەم شۇغۇللىنىۋاتقان فىزىكا ئىلمىنى مىسال قىلىدىغان بولسام، ئەينى زاماندىكى ئىلىم - پەن نەتىجىلىرىنى ھازىرقى زامان ئاتالغۇلىرى بىلەن چۈشەندۈرۈشكە تۆۋەندىكى نەتىجىلەر يېتىپ - ئېشىپ تۇرۇپتۇ:

قەدىمكى گرېكلەرنىڭ پىكرىنىڭ ئەكسىچە، ئىبنى سىنا (Ibn—Sina) يەنە ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنا دەپمۇ ئاتىلىدۇ (980 - يىلدىن 1037 - يىلغىچە ياشىغان)، يورۇقلۇقنى، يورۇقلۇق مەنبەسى چىقارغان، چەكلىك سۈرئەتتە تارقىلىدىغان زەررىچىدىن ئىبارەت دەپ قارىغان. ئۇ يەنە ئىسسىقلىق، كۈچ ۋە ھەرىكەتنىڭ ماھىيىتىنى چۈشەنگەنىدى. ئۇنىڭ زامانداشلىرىدىن بولغان ئىبنى ھېسام (Ibn—AlHaitham) (965-1039 ئۆز زامانىسىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ فىزىكا ئالىملىرىنىڭ بىرى بولۇپ، يورۇقلۇق (ئوپتىكا) ئىلمىنى تەجرىبە قىلىش جەھەتتە تۆھپە ياراتقان. ھەتتا ئۇ، فەرمات ئەڭ قىسقا ۋاقىت پرىنسىپىنى بايقاشتىن ئىلگىرىلا «نۇر مۇھىتتىن ئاسان ۋە تېز يېتىدىغان مۇساپە ئارقىلىق ئۆتىدۇ» دەپ جاكارلىغان. ئۇ يەنە ئىنېرتسىيە قانۇنىنىمۇ بىلەتتى. كېيىن بۇ قانۇن نيۇتوننىڭ بىرىنچى ھەرىكەت قانۇنى بولدى. ئۇ مېخانىكا ئاتالغۇلىرى ئارقىلىق نۇرنىڭ سۇنۇش جەريانىنى بايان قىلدى، يەنى نۇر ئىككى مۇھىتنىڭ چېگرا يۈزلىرىدىن ئۆتكەندە، «نۇر زەررىچىلىرى»نىڭ ھەرىكىتى كۈچلەرنىڭ تىك تۈز بۆلۈك قائىدى-

سىگە بويسۇنىدۇ دەپ قارىدى. بۇ قانۇن كېيىن ديوتون تەرىپىدىن بايقىلىپ، تەپسىلىي چۈشەندۈرۈلدى. مېرو ئالىمى ئەل خازىنىنى (AL—Khazini) يەر شارى مەركىزىگە يۆلەنگەن ئالەملىك تارتىشىش كۈچى نەزەرىيىسىنى ئىجاد قىلغان. ئۇ ھاۋانىڭ ئېغىرلىقى بار دېگەن پەرەزنى ئوتتۇرىغا قويغان. قۇتبىددىن شىرازى (Quth—ud—Din Al—Shirazi) 1236—1311 يىلغىچە) ۋە ئۇنىڭ شاگىرتى كامالۇددىن (Kamal—du—din) تۇنجى قېتىم ھەسەن - ھۈسەننى چۈشەندۈرگەن ھەمدە يورۇقلۇق (نۇر) سۈرئىتى مۇھىتنىڭ ئوپتىك زىچلىقى بىلەن (ماددا زىچلىقى ئەمەس) تەتۈر تاناسىپ بولىدىغانلىقىنى، ھېچبىر بولا سىرتلىق لىنزا ئارقىلىق شار سىرتى ئابېرراتسىيىسىدىن ساقلانغىلى بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى.

يۇقىرىدىكى بايانلاردا مەن بىرۇنى (AL—Bruni) نى تىلغا ئالمىدىم، ئەل بىرۇنى ئۆزىنىڭ زامانداشلىرى ئىبنى ھېسامغا ئوخشاش ئۇلۇغ بىر تەجرىبە ئالىمى ئىدى. ئۇنىڭ نوقتىئىنەزەرلىرى گالىلېيغا ئوخشاش ئوتتۇرا ئەسىرگە ئەمەس، بەلكى ئەڭ زامانىۋى ئېلىمغا تەۋە ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن گالىلېي ھەر قايسىسى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ھالدا (بىرۇنى بۇرۇنراق) تەبىئەت قانۇنىنىڭ گالىلېي ئۆزگەرمەسلىكىنى كەشپ قىلغان. ئەگەر بىز بۈگۈنكى كۈندە ئەل بىرۇنى بىلەن ئىبنى سىنانىڭ ئاساسىي زەررىچىلەرنىڭ تۈپ خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدىكى بىر - بىرىگە يېزىشقان خەتلىرىنى كۆرىدىغان بولساق، ئەل بىرۇنىنىڭ ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش ئۇسۇللىرى

يەنىلا يېڭى بىلىندۇ. يۇقىرىدىكى ئادەملەر يالغۇز فىزىكا ئالىملىرىلا بولۇپ قالماي، بەلكى ئۇلارنىڭ مېدىتسىنا، ماتېماتىكا، گېئولوگىيە، پەلسەپە ۋە ئاسترونومىيە ساھەلىرىدىمۇ ئوخشاشلا ئۇلۇغ تۆھپىلەرنى قوشقانلىقىنى ئۇنتۇپ قالماسلىقىمىز لازىم. ئۇنداقتا، نېمە ئۈچۈن ئۇلارنىڭ كۆز قاراشلىرى ۋە بىلىملىرىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا جارى قىلدۇرۇپ ۋە بايان قىلىپ، 11 - ۋە 12 - ئەسىردىكى فىزىكىنىڭ بىر قىسمى قىلىپ كىرگۈزۈلمىگەن؟ مانا بۇ ئىلىم - پەندە كىشىنى ناھايىتى ئەپسۇسلاندۇرىدىغان بىر ئىش. بۇنىڭغا شۇ چاغدا جەمئىيەتتە قايتا - قايتا ئۆزگىرىش بولۇپ، كېيىنكى ھۆكۈمدارلار دائىم ئۆزلىرىنىڭ قارام ھەرىكەتلىرى بىلەن ئىلىم - پەن ئۇچقۇنلىرىنى ئۆچۈرۈۋەتكەنلىكى سەۋەب بولغان.

1350 - يىلدىن كېيىن ئىسلامىيەت دۇنياسى ئارقىدا قالدى. لېكىن، 1437 - يىلدىكى سەمەرقەنتنىڭ ئەھۋالى بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئىدى. ئەمىر تىمۇرنىڭ نەۋرىسى ئۇلۇغ بېگنىڭ (Ulugh Bəg) خانلىق ئوردىسى ئىلىم - پەننىڭ ئوچىقى ئىدى. چۈنكى، ئۇلۇغ بەگ ئۆزى قول ئاستىدىكى ئاسترونومىيە ئالىملىرى بىلەن باراۋەر ئورۇندا تۇرۇپ، ئىلمىي مۇھاكىمىلەرگە قاتنىشىپ بىرلىكتە ئىلىم - پەن كەشپىياتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشنى خۇشاللىق ھېس قىلاتتى. 1720 - يىلى دېھلىدىكى مۇغۇل (Mughul) پادىشاھىنىڭ ئوردىسىدا مۇھەممەت شاھ (Muhamad Shahi) نىڭ كالىندار ھېسابلاش كىتابى بارلىققا كەلدى. بۇ كىتاب ئەينى ۋاقىتتا ياۋروپادىكى ئەڭ ياخشى كالىندارنىڭ ياي گرادۇسىغا 6'

(مىنۇت) ئۆزگەرتىش كىرگۈزدى.

گەرچە بۇ ۋاقىتتا يۇقىرىقىدەك تۆھپىلەر بولسىمۇ، لېكىن پۈتۈن ئىلىم - پەن تەنتەنىسى ئۇزاق ۋاقىتقىچە جانلىق ۋە جۇشقۇن بولالماي، سىرت بىلەن ئالاقە قىلالماي قاتمال ھالەتتە تۇرۇپ قالدى.

20 - ئەسىرگە كەلگەندە، شوتلاندىيىلىك مېخائىلدىن باشلانغان دەۋرى ئالەمشۇمۇل بىر قېتىم تاماملاندى. شۇنىڭ بىلەن، ئىلىم - پەن ئىجادىيەت ساھەسىدە، غەرب ئەللىرى ئىسلام ۋە ئەرەب ئەللىرىگە تۆرتكە بولىدىغان نۆۋەت كەلدى.

بۇنىڭدىن بىر مىڭ بىر يۈز يىل بۇرۇن، ئەل كىندى (AL - Kindi) «ھەقىقەتنى ئېتىراپ قىلىش بىز ئۈچۈن نومۇس ئەمەس. ھەقىقەتنىڭ مەنبەسى قەيەردە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر بىز ئۇنى قوبۇل قىلىشىمىز ۋە ئۇنى ئۆزىمىزنىڭكىگە ئايلاندۇرۇۋېلىشىمىز كېرەك. ھەقىقەتنىڭ پەللىسىگە چىققانلار ئۈچۈن، ھەقىقەتنىڭ ئۆزىدىن قىممەتلىك ھېچقانداق نەرسە بولمايدۇ، ھەقىقەت ئىزدىگۈچىنىڭ ئىناۋىتىنى ۋە ئورنىنى زىيانغا ئۇچراتمايدۇ.» دەپ يازغان. ئەل كىندى شەك - شۈبھىسىز توغرا ئېيتقاندى. مەيلى ئۇ قايسى يەردە تېپىلغان بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ھەقىقەت دېگەن ھەقىقەت ئاللا بىزنى ئۆزى ياراتقان دۇنيانى چۈشەندۈرۈپ بېرىشكە خەلق ئەتتى مەن سىلەرگە ئاللانىڭ ئادەمنىڭ خۇسۇسىيىتىنى ئەڭ روشەن ئىپادىلەپ بىزگە تەلىم بەرگەن مۇنداق بىر دۇئا ئايىتىنى ئوقۇپ ئۆتمەكچىمەن.

وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا سورة طه - آية ١١٤ (سورة ٢٠)

«ئى پەرۋەردىگارىم! ئىلمىمنى زىيادە قىلغىن!»
(قۇرئان سۈرە تاھا 114 - ئايەت)

بۇ يەردە سىلەرگە شۇنى دەپ ئۆتمەكچى، ئىلىم - پەن تارىخىدىكى بىر ئادەم ئېسىمگە كېلىۋاتىدۇ، ئۇ بولسىمۇ 1967 - يىلى نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن ھانس بېس (HangBeth) نىڭ ھېكايىسى، ئۇ كاربوننىڭ دەۋرلىكىنى كەشپ قىلدى. ئەنە شۇنىڭ بىلەن يۇلتۇزلارنىڭ غايەت زور ئېنېرگىيە پەيدا قىلالايدىغانلىقىنىڭ سىرى ئېچىلدى. ئۇ دەل مۇشۇ كەشپىياتى ئارقىلىق نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ھانس بېس كاربوننىڭ دەۋرلىكىنى كەشپ قىلىش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان كۈنلەردە، خوتۇنى بىلەن يېڭى مېكسىكا ئوبلاستىنىڭ قاقاس بىر يېرىدە ئىشلەيتتى. يۇلتۇزلار چاقناپ تۇرغان بىر كېچىسى، زورا بېس خېنىم ئېرىگە، ئاسماندىكى يۇلتۇزلار نېمە دېگەن يورۇق - ھە، دېگەندە ھانس بېس خوتۇنىغا: «بىلەمسىز، ھازىر پەقەت سىزلا يۇلتۇزلارنىڭ نېمە ئۈچۈن دائىم چاقناپ نۇر چېچىپ تۇرىدىغانلىقىنى بىلىدىغان بىردىن بىر ئادەمنىڭ يېنىدا تۇرۇۋاتىسىز» دېگەنىدى.

ئىسلام ئەللىرىنىڭ ئىلىم - پەندە ئارقىدا قالغانلىقى

بىز ئىسلام ئەللىرى نېمە ئۈچۈن ئارقىدا قالدۇق؟ بۇنىڭغا ھېچكىم ئېنىق جاۋاب بېرەلمەيدۇ. بۇنىڭدا ئەلۋەتتە سىرتقى سەۋەبلەرمۇ بار. مەسىلەن، موڭغۇللارنىڭ كەلتۈرگەن ۋەيرانچىلىقلىرى، بۇ ۋەيرانچىلىقلار كىشىنىڭ ئىچىنى سىرىلدۇرسىمۇ، لېكىن بۇ ۋەيرانچىلىقلار ئىلىم - پەننى پەقەت بىر مەھەل ئۈزۈپ قويغان بولۇشى مۇمكىن. لېكىن چىڭگىزخاندىن (Chengiz) كېيىنكى 60 يىل ئىچىدە، ئۇنىڭ نەۋرىسى ھلاكو (Halagu) ماراگادا بىر رەسەتخانا قۇرغان. پېقىرنىڭ كالتە

پەملىك بىلەن كۆزىتىشچە، ئىسلام ئەللىرىنىڭ ئىلىم - پەندە ئارقىدا قېلىشىدىكى سەۋەبلەر ئىچكى قىسىمدا دەپ ئويلايمەن. بۈگۈن مەن بۇنىڭ سەۋەبلىرىنى تەھلىل قىلىپ ئولتۇرۇشنى لايىق كۆرمەيمەن. لېكىن، بىزنىڭ ئىچىمىزدە پەرۋاسىز ۋە ئېتىبارسىز قاراشنىڭ ھۆكۈم سۈرگەنلىكىنى ئەينى ۋاقىتتا، ئەڭ ئۇلۇغ جەمئىيەتشۇناس ۋە تارىخشۇناسلىرىنىڭ بىرى بولغان ھەمدە پۈتكۈل بىر دەۋرنىڭ شانلىق پاراسەت ئىگىلىرىنىڭ بىرسى بولغان ئىبىن خەلدۇن (Ibn — Khldn) نىڭ بىر ئابزاس سۆزىنى نەقىل كەلتۈرۈش ئارقىلىق ئىسپاتلايمەن.

شۇتلاندىيىلىك مېخائىلنىڭ سەپىرىدىن بىر يۈز يەتمىش يىل ئۆتۈپ يەنى، دەل دانىيىلىك ھىندرىك ئىسلام دۇنياسىدىن ئىلىم قوبۇل قىلىشنىڭ زۆرۈرلىكىنى بىلىپ بىر يۈز يەتمىش يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئىبىن خەلدۇن ئۆزىنىڭ مۇقەددىمە (M·quaddIma) دېگەن كىتابىدا: «ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شىمالىي دېڭىز ياقىسىدىكى فرانسىيە تۇپرىقىدا، چوڭ بىر پەلسەپە ئىلمىنى ئۆگىنىش ئورنى بار ئىكەن. ئۇ يەرگە ئوقۇشقا بارغان كىشىلەر نۇرغۇنلىغان پەنلەرنى ئۆگىنىدىكەن، كىشىلەرگە سىستېمىلىق تۈردە ئالەمنىڭ جىمى مۆجىزىلىرىنى چۈشەندۈرىدىكەن، بۇ بىلىملەرنى بىلىدىغان ئادەملەر ناھايىتى كۆپ ئىكەن، ئۇلارنىڭ شاگىرتلىرىمۇ ناھايىتى نۇرغۇن ئىكەن... ئۇ يەردە نېمە بارلىقىنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. لېكىن، بىزنىڭ دىنىي ئىشلىرىمىزدا فىزىكىنىڭ قىلچىمۇ مۇھىم ئەمەسلىكىدە شەك - شۈبھە يوق. شۇڭا، ئۇ ئىشلار بىلەن كارىمىز بولماسلىقى كېرەك» دېيىلگەن. ئىبىن خەلدۇن ئىلىمگە قىزىقمىغان، ئارزۇ-

مۇ قىلمىغان، ئۇنىڭغا ئېتىبارسىز قارىغان، ھەتتا ئىلىمنى ئۆز
كۆرگەن. بۇ خىل پەرۋاسىزلىق يېتىملىقنى كەلتۈرۈپ چىقارغان
ئەل كىندىنىڭ ئەنئەنىسى — ھەر قانداق جايدىن ئىمكان قە-
دەر ئېھتىياجلىق ئىلىمگە ئېرىشىش ئەنئەنىسىنى ئەستىن چى-
قىرىپ قويۇشى بىلەن، مۇسۇلمانلارنىڭ ئىلىم - پەن جەھەتتىكى
ئىزدىنىشى ئەينى ۋاقىتتا يېڭىدىن مەيدانغا چىقىۋاتقان غەرب
ئىلىم - پەنلىرى بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزۈپ قويغان، ئۇ-
نىڭدىن كېيىنكى بەش يۈز يىل ئىچىدە، مۇسۇلمانلار تەشنالىق
بىلەن ئىلىم ئىزدىدى. ئالدى بىلەن ئۇلار جۇندىشاپۇر
(Jundishapur) ۋە ھارراماندا (harraman) ئولتۇراقلاش-
قان گرېك ھەم سۈرىيە ئالىملىرىدىن ئىلىم ئالدى. ئۇ يەر-
لەردە گرېك ۋە سۈرىيە تىللىرىدا تەرجىمە قىلىنغان ئەسەر-
لەر بارلىققا كەلدى. ئاندىن ئۇلار باغدات، قاھىرە ۋە باش-
قا جايلاردا خەلقئارا ئالىي تەتقىقات ئورۇنلىرى ۋە خەلقئارا
رەسەتخانىلارنى قۇردى. بۇ يەرلەرگە ھەر قايسى ئەللەردىن
كەلگەن ئالىملار توپلانغانىدى. كېيىن، بۇنداق مۇئەسسەسەلەر
بىر قەدەر گۈللەنگەن غەرب دۇنياسىدا قۇرۇلۇشقا باشلىدى.
ئۇ ئەڭ دەسلەپتە تولېدو ۋە سالېرنودا قۇرۇلدى. ئۇ يەرلەر-
دە ئېلىپ بېرىلغان قىزغىن تەرجىمە ئىشلىرىدا ئەرەب تىلى
ئەينى ۋاقىتتا ئەڭ ئىناۋەتلىك ئىلمىي تىل دەپ قارالغانىدى.
لېكىن، بۇنىڭغا قارشى يۆنىلىشتىكى ھەرىكەت بىزنىڭ تۇپرىقى-
مىزدا كۆرۈلمىدى. بىز ئۆزىمىزنى يېتىم قالدۇردۇق. جامائەت-
كە ئايانكى، ئىلىم - پەن جەھەتتە ئۆزىنى يېتىم قالدۇرۇش
ئەقىل - پاراسەتنى نابۇت قىلىدۇ.
ئىبن خەلدۇن دەۋرىدىن باش-

لانغان ئىلىم ۋە پاراسەتتە يېتىم قېلىش، قۇدرەتلىك ئىس-
لام ئىمپېرىيىسى، تۈركلەرنىڭ ئوسمان ئىمپېرىيىسى، ئىراننىڭ
سەپەۋى ئىمپېرىيىسى ۋە ھىندىلارنىڭ موغۇل خانلىقىغىچە دا-
ۋام قىلدى. ئىسلامىيەتتىكى بىر مۇنچە بىلىم تۈرىنى ئالغان
پەتىۋالار، ئىلىم - پەنگە توسالغۇ بولدى. ئۇ چاغلاردا پەننىي
تەتقىقاتنىڭ ھەر قانداق دىنىي مەدرىسلەرگە مەركەزلەشكەنى-
دى. دىنىي مەدرىسلەردىكى ئېغىزاكى تارقىلىدىغان دىنىي ئە-
قىدىلەر يېڭىلىق يارىتىشتىنمۇ مۇھىم ھېسابلىناتتى. لېكىن
سۇلتانلار، پادىشاھلار، ياۋروپالىقلارنىڭ قولغا كەلتۈرۈۋاتقان
تېخنىكا يېڭىلىقلىرىنى بىلمەي قالمايتتى. ئۇلار ۋېنىتسىيە ۋە
گېنۇيالىقلارنىڭ دېڭىزچىلىق ئىشلىرىغا، مىلتىق ياساش تېخنىكى-
سىغا ۋە پورتۇگالىيىلىكلەرنىڭ كېمە ياساش تېخنىكىسى ئار-
قىلىق باشقا ئەلگە تاجاۋۇز قىلىپ ئېرىشكەن ئۈستۈنلۈكىگە
دىققەت قىلماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇ چاغلاردا پور-
تۇگالىيىلىكلەر پۈتۈن دۇنيادىكى دېڭىز - ئوكيانلارنى، جۈملىدىن
ئىسلام دۆلەتلىرىگە تۇتاشقان بارلىق دېڭىز - ئوكيانلارنى ھەم-
دە مەككىگە بارىدىغان دېڭىز يولىنىمۇ كونترول قىلىۋالغانىدى.
ئۇلار، پورتۇگالىيىلىكلەرنىڭ دېڭىزچىلىق تېخنىكىسى تا-
سادىپىي بولۇپ قالماسلىقىنى زادىلا تونۇپ يەتمىدى. بۇ
تېخنىكىلارغا ئىلىم - پەننى گۈللەندۈرۈش ھەمدە ھارماي - تال-
ماي ئۆگىنىش ۋە چېنىقىش ئارقىلىقلا ئېرىشكىلى بولاتتى.
بۇ نەتىجىلەر 1419 - يىلى دېڭىزچى شاھزادە ھېنرى ئۆزى
بىۋاسىتە قول سېلىپ بەرپا قىلغان ساگرېس (Sagres) تەت-
قىقات مۇئەسسەسىدىن باشلاپ قولغا كەلگەنىدى. بىز ھەتتا بۇ

تېخنىكىلارغا ھەۋەس قىلغان ۋە ئۇنى تىرىشىپ ئۆگىنىۋاتقان ئى-
چاغلىرىمىزدىمۇ، بىز ئىلىم-پەن بىلەن تېخنىكىنىڭ ئەقەللىي
مۇناسىۋىتىنى يەنىلا چۈشىنىپ يەتمىدۇق. پەقەت 1779-يىلى-
دىلا، پادىشاھ سېلىم III ياۋروپالىقلارنىڭ توپ-زەمبىرەك يا-
ساش تېخنىكا ئۈستۈنلۈكىگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، فرانسى-
يە ۋە شىۋېتسىيىدىن ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىپ كېلىپ، تۈرك-
يىلىكلەرگە ئالگېبرا، تىرىگونومېترىيە، مېخانىكا، ئېتىش ئىلمى
ھەمدە مېتاللورگىيە قاتارلىق پەنلەرنىڭ يېقىنقى زامان تەتقى-
قاتلىرىدىن دەرس ئۆتكۈزدى. لېكىن سېلىم III بۇ تەتقىقات-
لارنىڭ ئىچىدە ئاساسلىق پەنلەرنى تەتقىق قىلىشنى تەكىتلىمى-
گەنلىكتىن، تۈركىيە، ياۋروپاغا زادىلا يېتىشەلمىدى. 30 يىل-
دىن كېيىن مىسىرلىق مۇھەممەت ئەلى كۆمۈر كان ۋە ئالتۇن
كانلىرىنى ئۆلچەش ۋە قىدىرىش جەھەتتە ئۆز خادىملىرىنى
تەربىيىلىدى. لېكىن، مۇھەممەت ئەلى ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىرى
مىسىرلىقلارنى ئاساسىي جۇغراپىيە ئىلمى جەھەتتە يېتىشتۈرۈپ
تەربىيىلىمىدى. تېخنىكىنىڭ ئاشلىق ۋە كۈچ ئىكەنلىكىنى
تەدرىجىي تونۇپ يەتكەن بولساقمۇ، لېكىن تېخنىكىغا ئېرىشىشتە
يېقىن يولنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى يەنىلا تونۇپ يېتەلمەۋاتىمىز.
ئەمەلىي پەنلەرنى ئىگىلەشنىڭ ئالدىنقى شەرتى ئاساسىي
پەنلەرنى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيەتلىرىنى ئۆز مەدەنىيىتىمىزنىڭ
بىر قىسمىغا ئايلاندۇرۇشتىن ئىبارەت. ئەگەر بىرەر ئادەم ما-
كياۋېل (Machia well) چە شەخس (مەقسەتكە يېتىش ئۈ-
چۈن ۋاسىتە تاللىمايدىغان شەخس — تەرجىماندىن ئىزاھات)
بولۇپ، ئۇ «پەنسىز تېخنىكا» دىن ئىبارەت شۇئارنى كۆتۈرۈپ

چىقسا، ئۇنىڭ بازارغا سالغان بۇ خىل پىكرىنىڭ يامان ئە-
رەزدە ئىكەنلىكىنى تونۇۋېلىشىمىز زۆرۈر. يۇقىرىدىكىلەرنى ئە-
كىتلەش ئۈچۈن يېقىندا تارقىتىلغان تەسىرى كۈچلۈك ژۇرنال
«لوندون ئىقتىساد ئالىملىرى» لىرىدىن (1980-يىلى 9-
ئاينىڭ 27-كۈنى نەشر قىلىنغان) قۇياش ئېنېرگىيىسىدىن
پايدىلىنىش مۇكەممەللىكى ھەققىدىكى بىر ئابزاس سۆزنى نەقىل
كەلتۈرەي. ئۇنىڭدا: «ئەگەر قۇياش ئېنېرگىيىسى دۇنيا ئېنېر-
گىيە قەھەتچىلىكىنى ھەل قىلىدۇ دېيىلسە، ئۇ ھالدا ئەلۋەتتە
19-ئەسىردىكى پەن-تېخنىكىسىنىڭ تۆۋەن دەرىجىلىك تەك-
شى ئۆگىزرادىئاتسىيە ئەسۋابلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۇنى ھەل
قىلىش مۇمكىن ئەمەس. تېخنىكا جەھەتتىكى يېڭى بۆسۈش پە-
قەت كۋانت فىزىكىسى، بىئو-خىمىيە ياكى 20-ئەسىردىكى
باشقا پەنلەرنىڭ قوللىنىلىشىدىن بارلىققا كېلىدۇ. تېخنىكىنى
ئاساس قىلغان بۈگۈنكى سانائەت كەلگۈسىدە پۈتۈنلەي يېڭى
پەنلەرگە تايىنىدۇ» دېيىلگەن.

ئىسلام ئەللىرىدە ئىلىم-پەننى گۈللەندۈرۈشنىڭ ئالدىنقى شەرتى

مۇسۇلمانلار ئۆزلىرىنىڭ ئالتۇن دەۋرى بولغان 8-، 9-،
10-، 11-ئەسىرلەردە ئىلىم-پەن ساھەسىدە ئىزدەنگەنلى-
كى ھەمدە ئىلىم-پەننى راۋاجلاندۇرغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى ئې-
چىش قىيىن ئەمەس. مۇسۇلمانلار قۇرئان ۋە پەيغەمبەرنىڭ
ھەدىسلىرىگە ئەمەل قىلىدۇ. دەمەشق ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى دوك-

تور مۇھەممەت ئەجەبول خاتىپنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، ئىلىم - پەننىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلەشتە مۇنۇ سۆزدەك پاساھەتلىك سۆز يوق: «قۇرئان كەرىمنىڭ 250 ئايىتىدە شەرىئەت ئەھكاملىرى بايان قىلىنغان، 750 چە ئايىتىدە بولسا (قۇرئاننىڭ تەخمىنەن سەككىزدىن بىرى)، مۇسۇلمانلارنىڭ تەبىئەتنى تەتقىق قىلىش ۋە ئۇنى تونۇش ھەمدە ئەقىل - پاراسەتتىن تولۇق پايدىلىنىپ، ئىلىم - پەن ساھەلىرىنى جەمئىيەت پائالىيىتىنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى قىلىش توغرىسىدا تەشۋىق - تەرغىب قىلىنغان».

مەن سىلەرگە شۇنى ئېيتىپ قويايكى، پەيغەمبىرىمىزنىڭ ھەدىسىدە،

إِنَّمَا الْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ (حديث نبوي)

«ئالىملار، پەيغەمبەرلەرنىڭ ۋارىسلىرىدۇر،» دېيىلگەن. بۇ شەرەپلىك نام پەن بىلىملىرىگە ئىگە بولغان ئالىملارغا مەنسۇپ. چۈنكى، ئۇلار ئاللانىڭ ياراتقانلىرىنى چۈشىنەلىگەن ئالىجاناپ ئادەملەردۇر.

پەيغەمبەر بىز ھەر بىر مۇسۇلمانغا مەيلى ئۇ ئەر ياكى ئايال بولسۇن، ئىلىم ئۆگىنىشنىڭ پەرز ئىكەنلىكىنى بايان قىلغان ھەمدە مۇسۇلمانلارنىڭ ئىلىمگە ئېرىشىش ئۈچۈن تاغ-داۋانلاردىن ئېشىپ يىراق جۇڭگوغا سەپەر قىلىشتىن يانماسلىق توغرىسىدا تەرغىب قىلغان. بۇ يەردە مەن سىلەرگە شۇنى ئاگاھلاندۇرۇپ قويايكى، «ئىلىم» دېگەن سۆزدىن باشقا بۇ مەنىنى بىلدۈرىدىغان سۆز يوق.

قۇرئان كەرىمدە ئىلىم - پەننى ئىگىلىگەن ئادەملەرنىڭ ئەۋزەللىكى تەكىتلەنگەن مۇنداق بىر ئايەت بار:

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ۝

سورۀ زمر آيۀ ۹ (آيت ۲۹)

«بىلىدىغانلار بىلەن بىلمەيدىغانلار باراۋەر بولامدۇ...؟»
(قۇرئان سۈرە زۇمەر 9 - ئايەت)

مانا بۇ سۆز ئاللانىڭ كىتابى — قۇرئاندىكى تەرغىبات بولۇپ، بۇ پۈتكۈل ئىسلام ئەللىرى بىلىشكە تېگىشلىك ئىلمىي ئاچقۇر.

قۇرئانغا ئەمەل قىلىشنىڭ ئەڭ مۇھىم ئىپادىسى — ئىسلام ۋە ئەرەب ئەللىرىنىڭ ئىلىم - پەن ئىشلىرىغا ياردەم بېرىشتىن ئىبارەتتۇر. ئەرەب ئەدەبىياتىدىكى ئىلىم - پەن ئىشلىرىغا ئوخشاش ئەھۋاللار ئۈستىدە سۆز بولغاندا، جىب (H.A.R.G ·ibb) مۇنداق دەپ يازغان: «ئىسلام ئەللىرىنىڭ ئىلىم - پەندە گۈللەپ ياشنىشى ئۈچۈن، جەمئىيەتتىكى ئورنى يۇقىرى زاتلارنىڭ ئۇلارغا باشقا جايغا قارىغاندا تېخىمۇ مەرتلىك بىلەن زور دەرىجىدە ئىنئام قىلىشى ۋە ياردەم بېرىشى شەرت قىلىنىدۇ. مۇسۇلمان ئەللىرى ئاجىزلىشالىغان جايلاردا ئىلىم - پەن ھاياتىي كۈچ ۋە قۇدرىتىدىن ئايرىلدى. ئىلىم - پەنگە مەدەت بېرىشنى خۇشاللىق ۋە شان - شەرەپ دەپ بىلگەن پايتەخت ۋە باشقا جايلاردا ئىلىم - پەن مەشئىلى ئىزچىل تۆردە يالقۇنلىدى». مۇنداق مەشئەللەر 14 - ئەسىرگىچە ئاساسەن داۋاملاشقان بولسىمۇ، كېيىن توختاپ قالدى. ئىستانبولدىكى رەسەتخانىنى پارتلىتىش ۋەقەسى بۇنىڭ تىپىك مىسالى.

رەسەتخانىنى موراد III دېڭىز ئارمىيە توپچىلىرىغا بۇيرۇق بې-
رىپ پارتلاتتى. 16 - ئەسىردە ئالائۇددىن مەنسۇر قىن - قې-
نىغا پاتمىغان ھالدا، بۇ ۋەقەنى شېئىر مىسرالىرى ئارقىلىق
ئوردا شېئىرلار توپلىمىغا كىرگۈزدى. ئۇلارنىڭ كۆرسەتكەن
سەۋەبى، ئۇلۇغ بەگ ئاسترونومىيە جەدۋىلى تۈزۈش ۋەزىپىسى-
نى ئۆتەپ بولغانمىش، كىشىلەرنىڭ ئەمدى ئۇنىڭغا ئېھتىياجى
چۈشمەسمىش. ئاندىن كېيىن ۋىليام ئېتون دەۋرىگە بارغاندىمۇ
مۇنداق چېكىنىش توختىمىدى. 1800 - يىلى ئوسمان ئىمپېرى-
يىسى ۋاقتىدا ئوردىدا تۇرۇشلۇق بىرتانىيە ئەلچىسى (كونسو-
لى) مۇنداق دەپ يازغان: «دېڭىزچىلىقنى ۋە كومپاسنى ئىشلە-
تىشنى ئويلىشىدىغان ھېچ كىشى يوق ... بېرىش - كېلىش،
پىكىر قىلىش دائىرىسىنى كېڭەيتىدۇ ۋە پاراسەتنى ئويغىتىش
مەنبەسىدۇر. لېكىن ئۇلارنىڭ، دىنىي ئېتىقاد جەھەتتىكى تە-
كەببۇر ھېسسىياتى ... چەتئەللىكلەر بىلەن بولغان ئالاقىگە
قىزغىنىش كەيپىياتىدا بولۇشى، ئۆزلىرىنى، ئۆزلىرى تۇسۇپ
قويۇۋاتىدۇ. بىرىنچىمۇ سالاھىيىتى ئەمەلدارلىققا توشمايدۇ.
توشقانلار سەپەر قىلماقچى بولسا قاتتىق تەكشۈرۈلىدۇ ... شۇن-
داق قىلىپ ئادەتتىكى ئىلىم - پەن بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلارنى
كىشىلەر تونۇمايدۇ. كېمە ياساش، زەمبىرەك ياساش ۋە شۇنىڭ-
دەك نوقۇل تېخنىكا ئىشلىرىدىن باشقا، ئاساسىي پەنلەر بىلەن
شۇغۇللىنىدىغان كىشىلەرنى سارالڭ قاتارىدا كۆرىدۇ». ئەڭ
ئاخىرىدا ئۇ ھازىرقى زاماندىن بېشارەت بېرىپ: «ئۇلار ئۆز-
لىرىگە قايتا پىششىقلاپ ئىشلەشكە ھاجەتسىز بولغان، كېرەك-
لىك ۋە قىممەتلىك تاۋارلارنى يەتكۈزۈپ بېرەلەيدىغان ئادەم-

لەر بىلەن سودا قىلىشنى ياخشى كۆرىدۇ»، دەپ ئۆز باھاسى-
نى ئاياغلاشتۇرغان.

بىز تارىختىكىدەك يەنە ئىلىم - پەن دۇنياسىدا ئالدىن-
قى قاتارغا ئۆتەلەمدۇق-يوق؟ مەن سەمىمىلىك بىلەن شۇنى كۆر-
سىتىمەنكى، ئەگەر پۈتكۈل جەمئىيەت، بولۇپمۇ ياشلىرىمىز ئەنە
شۇنداق ئۈمىدلىك نىشاننى كۆزلەيدىغان بولسىلا، بىز يېتەلى-
شىمىز مۇمكىن. ئۆزىمىزنىڭ تارىخىي تەجرىبىسى ۋە باشقا مىل-
لەتلەرنىڭ تەجرىبىسىگە ئاساسلانغاندا، شۇنى ئېسىمىزدە چىڭ
ساقلىشىمىز كېرەككى، ئىلىم - پەندە ئاسان يول يوق. بۈگۈن-
كى شارائىتتا، بىر دۆلەتنىڭ ياشلىرى مۇشۇنداق نىشانغا قىز-
غىنلىق بىلەن ئىنتىلىشى ھەمدە دۆلەت ئۇلارغا مەدەت بېرىشى
كېرەك. ئىشچىلارنىڭ كۆپ سانلىقى ئىلىم - پەندە جاپالىق
مەشق قىلدۇرۇلۇشى كېرەك. خەلق ئىگىلىكىدىكى ئىشلەپچىقى-
رىش ئومۇمىي قىممىتىنىڭ بىر پىرسەنتىدىن ئىككى پىرسەنتى-
گىچە بولغان قىسمىنى ئاساسىي پەنلەر ۋە ئەمەلىي پەنلەرنى
تەتقىق قىلىش ۋە راۋاجلاندۇرۇشقا ئاجرىتىشنى قولغا كەلتۈرۈشىمىز،
كەم دېگەندە بۇنىڭ ئىچىدىكى ئوندىن بىر قىسمىنى خاس ھال-
دا نوقۇل ئىلىم - پەننى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن ئاجرىتىشىمىز
كېرەك. ياپونىيە مېيجى يېڭىلاش دەۋرىدە شۇنداق قىلغانىدى.
ئەينى ۋاقىتتىكى تېيەنخۇاڭ پادىشاھ تەستىقلاپ چىقىرىش قە-
سەمياد نۇتقىدا: «بىلىم مەيلى ئۇ يەر شارىنىڭ ھەر قانداق
يىراق بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرىدا بولسىمۇ، بىز ئۇنىڭغا ئېرىشىشى-
مىز لازىم.» دېگەنىدى. بۇنىڭدىن 60 يىل بۇرۇن سوۋېت ئىت-
تىپاقىمۇ شۇنداق قىلدى. سوۋېت ئىتتىپاقى پەنلەر ئاكادېمىيە-

سىنىڭ (ئۇلۇغ پېتىر ئىمپېرىيىسى زامانىسىدا قۇرۇلغان) خا-
دىملىرى كۆپەيتىلدى ھەممە ئۇلار بارلىق ساھەلەردە ئۈستۈن-
لۈكنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار نىشانىنى ئوتتۇ-
رىغا قويدى. بۈگۈنكى كۈندە سوۋېت پەنلەر ئاكادېمىيىسى بىر
مىليوندىن ئارتۇق ئالىملار توپلانغان ئاپتونومىيىلىك تەشكىلات
بولۇپ قالدى. كىشىنى زوقلاندۇرىدىغان سوۋېت ئىتتىپاقى تۈ-
زۈمى ئاستىدا، ھەر قايسى تەتقىقات ئورۇنلىرىدا ئىشلەيدىغان
ئالىملارغا ئەھمىيەت بېرىلىپ، ئۇلار تۈرلۈك ئالاھىدە ئىمتىياز-
لاردىن بەھرىمەن بولماقتا.

بۈگۈنكى كۈندە، ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغان يىراقتىكى
قەدىمىي دۆلەت — جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى تېز سۈرئەت بى-
لەن پىلانلىق تۈردە ئىلىم-پەن ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرماقتا.
ئۇلار يۇقىرى ئېنېرگىيە فىزىكىسى، ئالەم بوشلۇقى ئىلمى،
ئىرسىيەت ئىلمى، مىكرو ئېلېكتر ئۈسكۈنىلىرى، ئاتوم فوس-
يون (fosion) فىزىكىسى ۋە ئىسسىق يادرو تىزگىنلەش
جەھەتلەردە ئەنگلىيە بىرلەشكەن پادىشاھلىقىغا
يېتىشىۋېلىش ۋە ئۇنىڭدىن ئېشىپ كېتىشتىن ئىبارەت نىشانىنى
بەلگىلىدى. جۇڭگولۇقلار بارلىق ئاساسىي پەنلەرنىڭ، بىر-بى-
رىگە زىچ مۇناسىۋەتلىك پەنلەر ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتى.
بۈگۈنكى ئالدىنقى قاتاردىكى پەنلەر، ئەتە ئەمەلىي پەنلەرگە
ئايلىنىدۇ. شۇڭا، ئۆزىمىز چوقۇم ئىلىم-پەننىڭ ئالدىنقى قا-
تارىدا مېڭىشىمىز كېرەك، شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، كى-
شىلەر ئىسلام، ئەرەب ئەللىرىنىڭ خەلق ئىگىلىكى ئىشلەپچى-
قىرىش ئومۇمىي قىممىتى جۇڭگودىن كۆپلۈكىنى شۇنىڭ بىلەن

بىر ۋاقىتتا، ئادەم كۈچى بايلىقى ۋە تەبىئىي بايلىقى جەھەتتە
ئانچە پەرقلەنمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلالايدۇ. لېكىن، جۇڭگو
پەقەت بىر نەچچە ئون يىلدىلا ئىلىم-پەن جەھەتتە بىزدىن
ئېشىپ كەتتى. بىز كەم دېگەندە جۇڭگوغا يېتىشىۋېلىش ۋە
جۇڭگودىن ئۆتۈپ كېتىش دېگەن نىشانىنى بەلگىلىسەك بولام-
دۇ-يوق؟ بۇنى ئويلىشىپ كۆرۈش كېرەك.

يۇقىرىدا ئىلىم-پەنگە مەدەت بېرىش ئۈستىدە توختال-
دىم. بۇ مەسىلىنىڭ يەنە بىر تەرىپى بىخەتەرلىك ۋە ئىزچىل-
لىق مەسىلىسىدۇر. مانا بۇ مۇتەخەسسىسلەر ۋە ئالىملارنىڭ
خىزمەت قىلىشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان نەرسە. ھازىر ئەرەب
ۋە پاكىستاننىڭ پەن-تېخنىكا مۇتەخەسسىسلىرى ئوتتۇز مىڭ-
دىن ئارتۇق. ئەگەر ئۇلاردا زۆرۈر بولغان ئىقتىدار بولسا،
ئۇلار ئامېرىكا ۋە ئەنگلىيىدە ئۇزاق ۋاقىت تۇرىمەن دېيىسە
قىزغىن قارشى ئېلىنىدۇ، ئۇلار قوغدىلىنىدۇ، ھۆرمەتكە سازاۋەر
بولىدۇ ھەممە ئۇ يەردە ئۇلار تەڭ باراۋەرلىك شارائىتىدا ئۆز-
لىرىنىڭ خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىشقا ۋە بۇ ساھەدە ئىلگىرى-
لەشكە ئىمكانىيەت بار.

ئۆزىمىزگە جەمئىيىتىمىزدە بىزنىڭ ئەنە شۇنداق قىلىشقا
يول قويۇلامدۇ-يوق؟ ھۆكۈمىتىمىز بىلەن ۋاقىتلىق پىكىر-
ئىختىلاپلىرى بولغان دۆلەتلەردىن كەلگەن ئالىملارنى كەمسى-
تىمىزمۇ-يوق؟ ئۇلارغا مۇلازىمەت قىلىشنى توختىتىپ قويۇ-
مىزمۇ-يوق؟ دېگەن سوئاللارنى قويۇپ بېقىشىمىز كېرەك.

مەن بۇ سۆزۈمدە، باشتىن-ئاخىر ئىسلام ۋە ئەرەب
ئەللىرىنىڭ ئىلىم-پەن جەھەتتە ئىتتىپاق، تۈزۈش مەسىلىسى

ئۈستىدە توختالدىم. گەرچە بۇ دۆلەتلەردە ھازىر سىياسىي
جەھەتتىن ئىتتىپاق تۈزۈشكە مۇمكىن بولمىسىمۇ، لېكىن ئىلىم-
پەن ئىتتىپاقى ئەينى زاماندا يەنى ئىسلام ئىلىم-پېنىنىڭ
ئۇلۇغ دەۋرىدە مەۋجۇت ئىدى. شۇ چاغدا ئوتتۇرا ئاسىيالىق
ئۇلۇغ زات ئىبن سىنا ۋە ئەل بىرۇنى قاتارلىقلار ئەرەب
يېزىقىدا تەبىئەتنى تەسۋىرلىگەنىدى. ئۇلارنىڭ زاماندىشلىرى
بىزنىڭ فىزىكا ساھەسىدىكى قېرىنداشىمىز ئىبن ھېيسام
ئابباس خەلىپىكى (Abbasicaliph) تەۋەلىكىدىكى ئۆزىنىڭ
يۇرتى بەسرىدىن ئايرىلىپ، ئابباس خەلىپىسىنىڭ رەقىبى فات-
مى — خەلىپىلىكى (Fatmicaliph) ئەل ھاكىم (Al — Hakim)
نىڭ ئوردىسىغا كېلىپ تۇرغان. گەرچە، ئۇ چاغلاردىكى
سىياسىي ۋە دىنىي ئالاش - تارتىشلار ھازىرقىدىن كۆپ كەس-
كىن بولسىمۇ، لېكىن ئىبن ھېيسام شۇ يەردە ھەقىقەتەنمۇ
ئالاھىدە كۈتۈشكە ۋە ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغانىدى. بۇ خىل
ئىلىم - پەن ئىتتىپاقىنى ئاكلىق تۈردە تەشكىللەش زۆرۈر.
بۇ ئىتتىپاق ھۆكۈمەتىمىز ۋە ئالىملىرىمىزنىڭ مەنىۋى ۋە ماد-
دىي جەھەتتىن يەنىمۇ قوللىشىغا مۇھتاج. بۈگۈن بىز ئىسلام،
ئەرەب ئەللىرىدىن كەلگەن ئالىملار كىچىك بىر تەشكىلات
تۈزدۇق. بۇ تەشكىلاتنىڭ ئىلىم - پەن مەنبەئەسى ۋە ئىلىم-
پەن ئىجادىيەت كۆلىمى، خەلقئارا سەۋىيىسىنىڭ يۈز-
دىن بىرىدىن ئوندىن بىرىگىچە توغرا كېلى-
دۇ. بىز چوقۇم بىردەك ئىتتىپاقلىشىپ، ئادەم
ۋە ماددىي كۈچلەرنى يىغىپ، خۇددى بىر ئەمەلىي مەۋجۇد
بولۇپ تۇرغان تەشكىلاتتەك خىزمەت قىلىشىمىز كېرەك. ئۇنىڭ

تەبىئىي راۋاجلىنىشى ئۈچۈن، ھۆكۈمەتلىرىمىزدىن تۆلەم ھو-
قۇقىنىڭ ئۇزارتىلىشىنى ياكى تۆلەمدىن خالاس قىلىشىنى توخ-
تام قىلىشقا ئىگە بولۇشىمىز لازىملىقىنى پەرەز قىلىشقا بولامدۇ،
ئالايلى، كېيىنكى 25 يىلدا، بۇ ئىلىم - پەن ئىتتىپاقىدىكى
ئالىملار ۋە بۇ نامىۋى خاراكتېردىكى ئىلىم - پەن تەشكىلاتى،
ھۆكۈمەت تەۋەلىكىدىكى ئالاھىدە بىر تەشكىلات قاتارىدا مۇئا-
مىلە قىلىنىپ قوغدىلىشى كېرەك. سىياسىي ۋە دىنىي جەھەت-
تىكى زىددىيەتلەرگە دۇچ كەلگەندە، ئوتتۇرىشىدىكى ئىسلام
ئىلىم - پەن ئىتتىپاقىدەك مۇئامىلە قىلىپ بىر تەرەپ قىلىن-
سا بولىدۇ.

ئەڭ ئاخىرقى مەسىلە، بىزنىڭ ئىلىم - پەن جەھەتتىكى
تىرىشىشىمىز بىلەن خەلقئارا ئىلىم - پەن ساھەسىدىكى ئالاقىگە
توسالغۇ بولىدىغان مەسىلىدۇر. كىشىلەر شۇنىڭغا ھەيران بول-
ماقتىكى، پەقەت مىسىرلا 16 خەلقئارا ئىلمىي جەمئىيەتنىڭ
ئەزاسى بولغاندىن سىرت، باشقا ھەر قانداق ئەرەب ۋە ئىس-
لام دۆلەتلىرى بەشتىن ئارتۇق پەندە خەلقئارالىق ئىلىم - پەن
ھەمكارلىقىغا قاتنىشىپ كۆڭۈللۈك ئىمزا قويۇپ باققىنى يوق.
بىزنىڭ بۇ ئەللەردە خەلقئارا پەن - تەتقىقات مەركەزلىرى
قۇرۇلۇپ باقمىدى. خەلقئارا مۇھاكىمە يىغىنلىرىمۇ ئىنتايىن
ئاز ئېچىلىدۇ. تۇرمۇشىنى ئۆز دۆلەتلىرىدە ئۆتكۈزۈپ خىزمەت
قىلىۋاتقان ئالىملار چەتئەلگە چىقىپ باشقا ئىلىم - پەن ئور-
گانلىرىدا خىزمەت قىلىش ۋە يىغىنلارغا قاتنىشىش پۇرسىتىگە
ئېرىشىش ئۈچۈن، ئالاھىدە رۇخسەت قەغىزى ئېلىش تېخىمۇ
قىيىن بولۇپ تۇرماقتا. ھەتتا، مۇنداق سەپەرنى پۇلنى بۇزۇپ

چىچىش دەپ قارىماقتا. نېفىت ئېكسپورت قىلىدىغان ئەرەب ئەللىرىدە شارائىت بىر ئاز ياخشىراق. ئەرەب ئەللىرىدىن باشقا ئىسلام دۆلەتلىرىدە ئەھۋال تېخىمۇ ئېچىنىشلىق. دەل مانا مۇشۇنداق ئالاقىنى ئۈزۈپ، توساق پەيدا قىلىش مېنى ئىنتايىن ئېچىنىشلىق ھالدا ئۆز ۋەتىنىمدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر قىلغانىدى. مەن ئۇ يەردە ئۇزۇن يىل ئوقۇتۇش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندىم. مانا مۇشۇ خىل ئالاقىنى ئۈزۈپ توساق پەيدا قىلىش مېنى ترىيېست (Trieste) دا خەلقئارا فىزىكا تەتقىقات مەركىزى (سېنتىر) قۇرۇشقا مەجبۇر قىلدى. ئەمدى جەمئىيەتتىكى ئورنى ماڭا ئوخشاش بولغانلار ئۈچۈن مۇنداق ئازابلانغان تاللاشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق. ترىيېستتىكى خەلقئارا فىزىكا تەتقىقات مەركىزى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ خەلقئارا ئاتوم ئېنېرگىيە مۇئەسسەسەسى بىلەن ب د ت نىڭ ئىلىم - پەن مائارىپ تەشكىلاتىدىن ئىبارەت ئىككى خەلقئارالىق ئورگاندىن ئىبارەت. بۇ مەركەز ھەر يىلى شۇ يەردىكى ئەرەب ۋە ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ بىر يۈز نەچچە فىزىكا ئالىملىرىغا ماددىي ياردەم بېرىدۇ. كىشىنى ئازابلايدىغان يېرى شۇكى، بۇ ماددىي ياردەملەرنىڭ مەبلىغى ئەرەب ۋە ئىسلام ئەللىرىدىن كەلمەي، بەلكى ئۇنىڭ ئەكسىچە ئاساسىي جەھەتتىن ب د ت، ئىتالىيە ۋە شۋېتسارىيىدىن كېلىدۇ.

بىز يالغۇز بىر مۇنچە ئالىملاردىن ئايرىلىپ قېلىشلا ئەمەس، بەلكى خەلقئارالىق نورمال سەۋىيىدىنمۇ ئايرىلىپ قېلىشقا دۇچ كېلىۋاتىمىز. بىزنىڭ دۆلەتلىرىمىزنىڭ ئىلىم - پەننى باشقۇرۇش ئۇسۇلى بىلەن غەربنىڭ ياكى سوۋېت ئىتتى-

پاقى پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ ئىلىم - پەن تەشكىلاتلىرىدىكى ئۆزىنى - ئۆزى ئىدارە قىلىش ئۇسۇلى ئوتتۇرىسىدا بىر چوڭ ھالقا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. بىزدە پىشقان كەسپىي ئاپپاراتلار سىستېمىسى يوق دېيەرلىك. ئىچكى باھالاش كومىتېتىمۇ يوق. ھۈنەر سانائىتىنىڭ سەۋىيىسى ياكى سۈپىتى ھەققىدە مۇستەقىل تەتقىقات تېمىمۇ يوق. ئالىم - مۇتەخەسسىسلەر ئىگىدارچىلىقىدىكى ئىلىم-پەن فوندى يوق، ئۇلارنىڭ مۇستەقىل مەبلەغ مەنبەسى تېخىمۇ يوق.

يىغىپ ئېيتقاندا، ئىسلام ۋە ئەرەب ئەللىرى ئىتتىپاقىدا، ئىلىم - پەننىڭ گۈللىنىشى تۆۋەندىكى بەش شەرتكە باغلىق: بولار، مەجبۇرىيەتنى قىزغىنلىق بىلەن ئۈستىگە ئېلىش؛ مەرتلىك بىلەن ياردەم قىلىش؛ بىخەتەرلىككە كاپالەتلىك قىلىش؛ ئىلىم-پەن ئىشلىرىدا ئۆزى-ئۆزىنى باشقۇرۇش ۋە خەلقئاراغا يۈزلىنىش قاتارلىقلاردۇر.

دۆلەتلىرىمىزنىڭ تېخنىكىسى

ئىسلام دىنىمىزنىڭ مۇقەددەس كىتابى قۇرئان كەرىمدە تەفەككۇر (تەپەككۇر) تەكىتلەنگەنگە ئوخشاش تەسخىر (تىزگىنلەش) مۇ تەكىتلىنىدۇ. يەنى پەن بىلىملىرى ئارقىلىق تەبىئەتتىن پايدىلىنىش ھەم ئۇنى تىزگىنلەش، تەبىئەتنى تونۇشقا ئوخشاشلا مۇھىم ئىكەنلىكى تەكىتلىنىدۇ. شۇڭا، ئاخىرىدا تېخنىكا مەسىلىسى ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتىمەن. قۇرئاندا مۇنداق بىر ئايەت بار:

اَللّٰهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ فِيهِ
بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ۝
وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا
مِنْهُ ۚ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ۝ (پ ٢٥، سورة الجاثية)

«ئاللانىڭ ئەمرى بىلەن دېڭىزدا كېمىلەرنىڭ يۈرۈشى ئۈچۈن، سىلەرنىڭ ئاللانىڭ پەزلىدىن تەلەپ قىلىشىڭلار ئۈچۈن (يەنى تىجارەت قىلىشىڭلار، بېلىق تۇتۇشىڭلار، دېڭىز ئاستىدىن ئۈنچە - مەرۋايىتلارنى سۈزۈۋېلىشىڭلار ئۈچۈن) ۋە (ئاللاغا) شۈكۈر قىلىشىڭلار ئۈچۈن، ئاللا سىلەرگە دېڭىزنى بويسۇندۇرۇپ بەردى. ئاللا ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى (كامالى) پەزلىدىن سىلەرگە بويسۇندۇرۇپ بەردى. بۇنىڭدا ھەقىقەتەن (قۇدرىتى ئىلاھىيىنى) تەپەككۇر قىلىدىغان قەۋم ئۈچۈن (ئاللانىڭ قۇدرىتى ۋە بىرلىكىنى كۆرسىتىدىغان) (روشەن) دەلىللەر بار.» (قۇرئان سۈرە جاسىيە 12 -، 13 -ئايەتلەر).

قۇرئاندا بىزگە داۋۇت ۋە سۇلايمانلارنى تېخنىكا جەھەتتىن ئۈلگە قىلىپ كۆرسىتىدۇ. چۈنكى، ئۇلار ئۆزلىرى ياشىغان دەۋرنىڭ تېخنىكىلىرىنى پىششىق بىلەتتى.

وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ *

«تۆمۈرنى داۋۇتقا يۇمشاق قىلىپ بەردۇق... (بىز ئۇنىڭغا) مۇكەممەل زاۋۇتلارنى ياسىغىن (دېدۇق)...

شامالنى ئۇنىڭغا (بويسۇندۇرۇپ بەردۇق). (قۇرئان · سۈرە سەبەئ 10 -، 12 - ئايەتلەر)

مېنىڭ پەمىمچە، يۇقىرىدىكى گەپلەر ئېغىر تىپتىكى ماشىنىلا ئارقىلىق شەھەر، كوچا، ئوردا، توسما ۋە سۇ ئامبار قۇرۇلۇشلىرىنى ياساشقا بولىدۇ دېگەنلىكتۇر. بىز ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن (Dhul—qarnain) نىڭ تۆمۈر پارچىسى ۋە ئېرىتىلگەن مىستىن مۇداپىئە ئىستىھكامى ياسىغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالمىسىمىز

يوق. شۇڭا، مىتال ئېرىتىش تېخنىكىسى، چوڭ تىپتىكى قۇرۇلۇش، شامال كۈچىدىن پايدىلىنىش تېخنىكىسى ۋە ئالاقىلىشىش تېخنىكىسى قاتارلىقلارغا ئەھمىيەت بېرىلىشى لازىم ئىدى. ھەممە مۇسۇلمانلارغا ئايان بولغان مۇقەددەس كىتابتىكى گەپلەرنىڭ ھەممىسى كەلگۈسىدىكى ئىشلار ھەققىدىكى ۋەز - نەسىھەتلەر بولۇپ، ئۇ جەمئىيەتنىڭ ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك ئۆلچەملىرىدىن ئىبارەتتۇر.

تِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ *

«بىز بۇ مىساللارنى كىشىلەرگە ئۇلار (ئاللانىڭ قۇدرىتىنى) پىكىر قىلسۇن دەپ بايان قىلىمىز» (قۇرئان سۈرە ھەشر 21 - ئايەت)

بىزنىڭ جەمئىيىتىمىزدە، تېخنىكىنى ماھىرلىق بىلەن ئىگىلىشىمىزگە نېمە كاشىلا قىلىدى؟ ئەرەب ئەللىرىدەك ئون يىل ئىچىدىلا زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ بۇنداق تېخنىكىلىق ئۇسكۈنىلەرنى ياساشقا غايەت زور مەبلەغنى ئاجرىتىش، ئىنسانىيەت تارىخىدا كۆرۈلۈپ باقمىغانىدى. م. زاھلان (Zaḥlan) نىڭ ستاتىستىكىسىغا قارىغاندا، 1978 - يىلىغا كەلگەندە، ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن چەتئەل سودىگەرلىرى ئوتتۇرىسىدا 400 مىلياردتىن ئارتۇق ئامېرىكا دوللىرى ئاساسلىق تېخنىكىلىق توختاملارغا خىراجەت قىلىنغان. بۇ قۇرۇلۇشلار ئاساسەن، ھىدرو كاربون ۋە نېفىت خىمىيىسى (160 مىليارد)، خەلق قۇرۇلۇش (ترانسپورتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ 80 مىليارد)، پولات تۆمۈر زاۋۇتى، دورا زاۋۇتى ۋە خىمىيە زاۋۇتىنى ئۆز ئىچىگە ئال-

ىغان زاۋۇتلار (40 مىليارد) قاتارلىقلار.

ئەپسۇسكى، بۇ قۇرۇلۇشنىڭ زور كۆپچىلىكى تېخىچە ئوتتۇنۇش يولغا قويۇلمىغان ئۇسۇلدا ئېلىپ بېرىلغان. قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىلىش جەريانىدا، ھەمكارلىشىش بولمىغان، يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان ئەرەب تېخنىك - قۇرۇلۇش خادىملىرى تەتقىقاتچىلار تەشكىلاتىمۇ بۇ ئىشلارغا ئارىلاشتۇرۇلمىغان. بۇنىڭ سەۋەبى قۇرۇلۇشنى نۇرغۇن ئۇششاق پارچىلارغا بۆلۈۋەتكەن. مەسىلەن، زاھالىنىڭ ستاتىستىكىسىغا ئاساسلانغاندا، 1976 - يىلى ئىشلەشكە باشلىغان نېفىت خىمىيە ساھەسىدىكى 584 قۇرۇلۇشنىڭ 83 نى خەلقئارا سودا ئورۇنلىرى لايىھىلىگەن. بۇ قۇرۇلۇشلارنىڭ ئىچىدىكى 16 ئورنىدا زاۋۇتنىڭ بىرى ئالجىرىيىنىڭ، بىرى مىسىرنىڭ، ئىككىسى ئىراقنىڭ، تۆتى كۇۋەيتنىڭ، بىرى لىۋىيىنىڭ، ئىككىسى قاتارنىڭ بىرى سەئۇدى ئەرەبستانىنىڭ، بىرى سۇدانىنىڭ، بىرى سۈرىيىنىڭ، بىرى ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكىنىڭ ئىدى. پۈتكۈل ئەرەب ئەللىرىدە، بىرەر دۆلەت ياكى بىر نەچچە دۆلەتنىڭ ئېھتىياج گەۋدىسىمۇ، بۇ قۇرۇلۇشلارنىڭ لايىھىسىنى ھۆددە قىلالايدىغان ياكى قۇرۇلۇشنىڭ ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالالايدىغان تېخنىكا ئاساسى، بۇرۇنمۇ ۋە ھازىرمۇ يوق. ئۇلاردا قۇرۇلۇشنىڭ سۈپىتىنى ياخشىلاش ۋە زۆرۈر تېپىلغاندا قۇرۇلۇشنى ئۆزگەرتىپ ئېلىپ بارالايدىغان ئىقتىدارىمۇ يوق. بۇنىڭ دەل ئەكسىچە، ياپونىيىنىڭ ئاھالىسى ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن تەڭ دېيەرلىك بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار 20 يىلنىڭ ئالدىدىلا نېفىت خىمىيە ماشىنىلىرىنى تەتقىق قىلىپ ياساپ چىقتى. ئەنە شۇ ياپونىيىلىكلەر دەسلەپتىلا مۇشۇ ماشى-

نىلارنى ئېكسپورت قىلىشقا بەل باغلىغانىدى. شۇڭا، يېقىنقى 20 يىل ئىچىدىكى ياپونىيىلىكلەر زاۋۇتىنىڭ ئۈچتىن بىرى ئېكسپورتنى قامداش ئۈچۈن قۇرۇلۇۋاتىدۇ. ياپونىيىلىكلەردە خىزمەتنى ئۈستىگە ئالالايدىغان قابىلىيەت بولۇپلا قالماي، ئۇلاردا يەنە ئۆز كۈچىگە تايىنىپ قۇدرەت تاپىدىغان بىر خىل روھمۇ بار. ئەرەب ئەللىرىدىن باشقا ئىسلام دۆلەتلىرىدە سېلىنغان مەبلەغنىڭ ئومۇمىي سانى بىر قەدەر ئاز، ئېلىپ بېرىۋاتقان قۇرۇلۇشلىرىمۇ ئاز. بۇندىن باشقا قالغان ئەھۋاللارمۇ يۇقىرىقىغا ئوخشاش.

ياساش ساھەسىدە، ئۆزىنى - ئۆزى تولۇق تەمىنلەشكە ئېتىبار بېرىلمەيۋاتىدۇ، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ بۇنىڭغا شۇنداق جاۋاب بېرىشكە بولىدۇكى، ئىشنى ھەل قىلىدىغان ئادەملەر كەسپ ئەھلى بولمىغانلىقتىن، شۇنداق ئەھۋال كېلىپ چىققان. بىزنىڭ دۆلەتلىرىمىز پىلان تۈزگۈچى خادىملار بىلەن باشقۇرغۇچى خادىملارنىڭ دۆلەتلىرىدۇر. تېخنىكا خادىملىرىنىڭ بەلگىلەش ھوقۇقى يوق. پاكىستاندىكى پىلان كومىتېتى قارمىقىدا، پەن - تېخنىكا تەشكىلاتى يوق. ئۆتمۈشتە ئەنگلىيە ئىشغالىيىتىدىكى ھىندىستاننىڭ مەمۇرىي مەھكىمىلىرىدە ساقلىنىپ قالغان ئەنئەنىلەر تېخىمۇ ناچار ئىدى. بۇ خىل ئەنئەنە بويىچە تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ئۆز كەسپىدىن باشقا بىرەر ئىشنى بەلگىلەيدىغان ئىقتىدارى بولمايدۇ. تېخنىكا خادىملىرىنىڭ نەزەر - دائىرىسى كەڭ بولمايدۇ، پىلان تۈزۈش ۋە خىزمەتلەرنى بەلگىلەش جەھەتتە ئۇلار يېتەرلىك تەربىيە ئالمىغان دەپ قارىلىدۇ. ياپونىيە، جۇڭگو، چاۋشەن، شۋېتسارىيە، فرانسىيە ۋە باشقا بارلىق ئۆز

كۆچىگە تايىنىپ مۇۋەپپەقىيەت قازانغان ئەللەردە، ئالىملار، تېخ-
نىكا خادىملىرى دۆلەت ئورگانلىرىنى ۋە سانائەت تەرەققىياتىنى
باشقۇرىدىغان خادىملار بىلەن بىللە ئۆزئارا خىزمەت ساھەسىدە
سەمىمىي ھەمكارلىشىدۇ، ئۆزئارا ماسلىشىدۇ. يۇقىرىقى خىزمەت-
لەرگە پائال قاتنىشىدۇ ۋە جاپادىمۇ - ھالاۋەتتىمۇ بىللە بولىدۇ.

ئەمەلىي پەنلەر، سانائەت پەنلىرى ۋە ئاساسىي پەن-
تېخنىكىدىن باشقا، يەنە يېزا ئىگىلىك، جامائەت ساقلىقى،
ھاياتلىق قۇرۇلۇش، ئېنېرگىيە مەنبە سىستېمىسى ۋە دۆلەت
مۇداپىئەسىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ ساھەلەردىمۇ ئەھۋال
خۇددى يۇقىرىقىغا ئوخشاش. يېقىندا تۆرە لوردموۋنباتتېننىڭ
ئەنگلىيە پادىشاھلىق ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ بىر يىغىنىدا سۆز-
لىگەن نۇتقى ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. ئۇ ئۇرۇش مەزگىلىدىكى سوللى
زۇكېرمان (Solly Zuckerman) ئەپەندى ھەمدە كېيىن نوبېل
مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن تۆرە بىلاكېت (Lord Blackett) قاتارلىق
ئالىملارنىڭ بىللە خىزمەت قىلغان كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ
ئۆتتى. لوردموۋنباتتېن 1939 - يىلى بىرىنچى قېتىم ئالىملار-
نى قوبۇل قىلغان چاغدا، ئۇلارغا مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ، ئالىم-
لارنىڭ ئۇرۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ھەققىدىكى بىر جەد-
ۋىلىنى تارقاتقانىدى. بۇ جەدۋەلنىڭ چۈشەندۈرۈشىنى ئاڭلىغان-
دىن كېيىن زوكېمان ئەپەندى كۈلۈپ تۇرۇپ مۇنداق دېگەن:
«بۇ مەسىلىلەر توغرىسىدىكى كۆز قارىشىڭىزنى تەپسىلىي چۈشەن-
دۈرمىسىڭىزمۇ بولىدۇ. بىزنى ئۆزىڭىزنىڭ يېقىن سىرداشى قاتارىدا
كۆرۈپ، مەقسىتىڭىز نېمە ئىكەنلىكىنى ئېيتىۋېرىڭ؛ بىز تۇسالغۇ
ۋە مەسىلىنى ئۆزىمىزنىڭ ئۇسۇلى بويىچە ھەل قىلىپ، ئالدىن

ھەممىمىز بىرلىكتە سىز ئوتتۇرىغا قويغان نىشانغا يېتىش ئۈچۈن
ئەڭ ياخشى يولنى تاپايلى.»

ئۈچ مۇراجىئەت

مەن نېمە ئۈچۈن ئىلىم ئىجاد قىلىش ئىشلىرىنى ناھا-
يىتى قىزغىن تەشەببۇس قىلىمەن. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، بىزدە
ئاللا ئاتا قىلغان كۈچلۈك ئىلىم ئېلىش ئارزۇسى بولۇشتىن
باشقا، بۈگۈنكى شارائىتتا بىلىم - كۈچ، ئەمەلىي پەن - ماددىي
ئىلگىرىلەشنى قولغا كەلتۈرىدىغان ئاساسلىق
ۋاستە بولۇپ قالدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر
سەۋەب شۇكى، بىز خەلقئارادا ئىجتىمائىيەتنىڭ ئەزاسى
بولساقمۇ، باشقىلار بىزنى كۆزگە ئىلمايدۇ، بىز بىلىمنى ئىجاد
قىلغان كىشىلەرنىڭ ئەيىپلىشى ۋە مەسخىرىسىگە ئۇچراۋاتىمىز. بىر
نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا، ياۋروپادىن كەلگەن نوبېل فىزىكا مۇكا-
پاتىنى ئالغان كىشىنىڭ سۆزى ئېسىمگە كېلىۋاتىدۇ. ئۇ:
«ئابدۇسسالام، سىز راستىنلا بىزنى ئەزەلدىن ئىنسانىيەتنىڭ ئىلىم -
پەن غەزىنىسىگە بىرەر نەرسە قوشمىغان باكى ياراتمىغان مىل-
لەتلەرنى قوتقۇزۇش، ياردەم بېرىش ۋە ئۇلارنى بېقىش مەج-
بۇرىيىتىمىز بار دەپ تونۇمسىز ؟ » — دەپ سورىدى. ئۇ بۇ گەپ-
نى دېمىگەن تەقدىردىمۇ، مەن ھەر قېتىم دوختۇرخانىغا كىرسەم،
ھازىرقى ھەر خىل جاننى قۇتقازغۇچ ئۇنۇملۇك دورىلار (پېنىت-
سىللىندىن تارتىپ) نىڭ ھېچقايسىسىنى 3 - دۇنيا ئەللىرى، ئەرەب
ياكى ئىسلام ئەللىرى كەشىپ قىلمىغانلىقىنى ئويلىسام قاتتىق

غورۇرىمغا تېگىدۇ.
مەن سۆزۈمنى ئۈچ مۇراجىئەت بىلەن ئاياغلاشتۇرماقچىمەن.
بىرىنچى مۇراجىئىتىم، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدا ئىشلەۋاتقان
بارلىق ئالىملارغا ۋە كەسىپداشلىرىمغا: ئىككىنچى مۇراجىئىتىم،
ئۆز تەلىماتلىرى ئارقىلىق جەمئىيىتىمىزنى ئالغا يېتەكلەۋاتقان
خادىملارغا: ئۈچىنچىسى، دۆلەتلىرىمىزنىڭ رەھبىرىي خادىملىرى
ۋە مەمۇرىي باشقۇرۇش خادىملىرىن كۈتۈدىغان ئۈمىد. مەن
سۆزۈمنى ئالدى بىلەن قېرىنداشلىرىمغا ۋە ئالىملارغا مۇراجىئەت
قىلىشتىن باشلايمەن. بىزنىڭ ئادىمىمىز بەك
ئاز. تەشكىلاتىمىزنىڭ كۆلىمى ھەر قايسى ساھەدىن
ئېيتقاندا يەنىمۇ كىچىكلەپ كەتسە بولمايدۇ.
لېكىن بىز بىر ئاممىۋى تەشكىلاتنىڭ ئەتراپىغا زىچ ئۇيۇشۇپ
ئىتتىپاقلاشالا ئۇ چاغدا ئەھۋال باشقىچە بولىدۇ. قىسقىسى،
ھەقىقىي ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئىسلام ئەللىرىدىكى
ئىلىم - پەننىڭ گۈللىنىشى بىزگە باغلىق. گەرچە بىزنىڭ ئا-
دەملىرىمىز ئاز بولسىمۇ، ئەڭ بولمىغاندا سۈپەت جەھەتتىن
بولسىمۇ بىزدە ئۇلۇغۋار ئىرادە بولسا پۈرسەتنى كەلگەندە زادى
ئاجىزلىق قىلمايمىز. مەن سىلەرگە بۇ يەردە جامال ئابدۇلنا-
سىرنىڭ (Jxmadbülnasser) سۆزىنى تەكرارلاپ ئۆتىمەن، ئۇ:
«غۇرۇرۇڭ بىلەن قەددىڭنى كۆتەر، ئۆزەڭگە ھۆرمەت قىل»
دېگەنىدى. 1946 - يىلى مەن بىر ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى
بولۇپ كېمبىرىج ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرگەن ۋاقتىمدا، ئۆزەم بى-
لەن بىر قاراردىكى ئەنگلىيىلىك ئوقۇغۇچىلاردىن يېشىم چوڭ-
راق، بىلىمىم ئۇلاردىن كۆپرەك ئىدى. لېكىن ئۇلار نيۇتون،

ماكسۋېل، دارۋىن، دىراكلارنىڭ يۇرتىدىن كەلگەنلىكى ئۈچۈن
تەكەببۇرلۇق قىلاتتى. ئۆتمۈشنى ئەسلىسەڭلەر، سىلەرنىڭ دۆ-
لەتلىرىڭلاردىمۇ ئىبنى ھېسام، ئىبنى سىنا، ئەل بىرۇنىدەك كى-
شىلەر ئۆتكەن ئەمەسمىدى. مۇنداق پەرەز قىلايلى: ئەگەر سىز-
نى پەن ۋە ئەمەلىي پەنگە زۆرۈر بولغان بارلىق ئۈسكۈنە
ۋە ياردەملەرگە ئېرىشتى دەيلى، ئەگەر سىزنىڭ تەتقىقاتىڭىز
كەلگۈسىدە ئەمەلىي قوللىنىلسا، سىلەرنىڭ ئۆز تەشكىلاتىڭلاردا
ئۆز - ئۆزەڭلەرنى ئىدارە قىلىش ھوقۇقىڭلار بولسا، ئۆز جەمئى-
يىتىڭلارنى تەرەققىي قىلدۇرۇش پىلانىڭلارنى، زېھىن قويۇپ ئىش-
لىشىڭلارغا ئىمكانىيەت بولسا، چەتئەللەردىكى ئالىملار، سى-
لەرنى بۇ ئىلىم - پەننى گۈللەندۈرۈشتىكى يېتەكچىلىك رولىڭ-
لارنى جارى قىلدۇرۇشقا تەكلىپ قىلغان بولاتتى. ئۇ ھالدا،
سىلەرنىڭ تەتقىقات ئورۇنلىرى ۋە تەتقىقات تېماڭلارنى، بىر-
لەشكەن ئىسلامىيەت ئىلىم - پەن ئىتتىپاقىنىڭ تەرەققىياتى ئۈ-
چۈن، ئۇلۇغۋار پىلانلارنى تۈزگەن بولاتتىڭلار.
ئۆزەم شۇغۇللىنىۋاتقان فىزىكىنىڭ تارمىقىدىن قارىغاندا،
جۇڭگو (خەلق ئىگىلىكى ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئومۇمىي قىممىتى
بىزنىڭكىدىن ئاز، ئىلىم - يەندە بىزدىن پەقەت بىر نەچچە ئون
يىللا ئالدىدا تۇرىدۇ)، ياپونىيىدىن بۇرۇن دۇنيا بويىچە 4 -
بولۇپ ئەڭ چوڭ يۇقىرى ئېنېرگىيىلىك ئاكسېلېراتور (تېزلەتكۈ-
چى ئەسۋاب) قۇرۇپ چىقىپ، ئامېرىكا، ياۋروپا ئورتاق گەۋ-
دىسى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى ئورتاق تەشكىلاتىغا كىرىشنى ئۈمىد
قىلىۋاتقان يەردە: شۇنىڭدەك جۇڭگو توكاماك (Tokamak)
يادرو يىغىلىش رېئاكسىيە قازىنى INTOR قۇرۇلۇشىغا قاتنى-

شىپ، 15 يىلدا بىر مىليارد 500 مىليون ئامېرىكا دوللىرى قىممىتىدىكى يادرو يىغىلىش قۇۋۋىتىگە ئېرىشىشكە ئۈمىد قىلىۋاتقان يەردە؛ جۇڭگو ئالىملىرى يەنە دۇنيا بويىچە ئەڭ سەزگۈر تارتىش كۈچ دولقۇن دېتېكتورى (1978 - يىلى ئىشلىگەنگە ئوخشاش، ئۇ پۈتۈنلەي «فىزىكا مۆنبىرى» دە ئېلان قىلىنغان چېرتيوژ بويىچە ئىشلەنگەن) قۇرۇپ چىقالىغان يەردە؛ خەلق ئىگىلىكى ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئومۇمىي قىممىتى بىزدىن خېلى تۆۋەن بولغان ھىندىستان رادىئو - تېلېسكوپ ۋە ئالەم نۇر جىندىسىنى لايىھىلەپ ياساپ چىققان، شۇنىڭدەك، ھازىر ئۇلار يەنە ياپونىيە بىلەن ھەمكارلىشىپ، شەخسەن ئۆزەم قىزىقىدىغان بىرىنچى ئېقىملىق پروتوننىڭ يىمىرىلىش چوڭقۇرلۇقىنى كۆرسىتىدىغان يەر ئاستى تەجرىبىلىرىنى ئېچكىرىلەپ لايىھىلەۋاتقان يەردە؛ نېمە ئۈچۈن بىزنىڭ ئىلىم - پەن ئىقتىدارىمىز ئۆز ساھەسى بويىچە ئوخشاش كۆلەمدىكى فىزىكىنى ئاساس قىلغان تېخنىكىلىق قۇرۇلۇشلار بىلەن شۇغۇللىنىش ئارقىلىق فىزىكا ئىلمىنىڭ چوققىسىغا چىقىشنى كۆزلىمەيدۇ؟ نېمە ئۈچۈن بىزنىڭ ئىسلام دۆلەتلىرىدە، ماتېماتىكا پېنىنىڭ ئەڭ نوپۇزلۇق تەتقىقات ئورۇنلىرى يوق؟ بۇنىڭغا ھەيرانمەن. ئەگەر بىزنىڭ ئۆز ئادەملىرىمىز كەم بولىدىغان بولسا، ئۇ ھالدا مۇشۇ پەن ساھەسىدە ساھىپخان دۆلەت بولۇپ، خەلقئارادا ھەمكارلىشىپ تەتقىقات ئېچىۋېتەيلى. بۇنداق قىلغاندا خەلقئارالىق ئىلىم - پەن ساھەسىدىكى قەرزىمىزنى ئادا قىلغىنىمىزدىن سىرت، بىزگىمۇ پايدىسى تېگىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، INTOR يادرو يىغىلىش تەتقىقات تەشكى-

لى ۋە خەلقئارا ئىلىم - پەن بىرلەشمىسىنىڭ خەلقئارالىق يەر شارىنى تەكشۈرۈپ - كۆزىتىش پىلانىغا ئوخشاش ئىشلارغا بىزنىڭ ھەممىلىكىتىمىزنىڭمۇ قاتنىشىشىنى ياكى غەيرىي رەسمىي يوسۇندا قاتنىشىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

يەنە ئالايلى، خەلق ئىگىلىكى ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئومۇمىي قىممىتى ئەرەب ئەللىرىنىڭ ئارانلا ئوندىن بىرىگە باراۋەر كېلىدىغان؛ فىزىكا ساھەسىدە ئىختىساسلىق خادىملىرى كەمچىل بولغان گرېتسىيە ياۋروپادىكى جەنۋە يادرو تەتقىقات تۈزۈلمىسىگە رەسمىي ئەزا بولغان يەردە (ئۇ يەردە بىر ئېكىلېراتور قۇرۇلۇشىغا 500 مىليون ئامېرىكا دوللىرى قىممىتى سەرپ قىلىنغان بولۇپ، ئۇ بىزنىڭ بىرلىك نەزەرىيىمىزدە ئالدىنئالا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئېغىر فوتون ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ)، نېمە ئۈچۈن تۈركلەر، ئەرەبلەر ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ ئىرادىسى باشقىلاردىن بىر دەرىجە تۆۋەنلىشى كېرەككەن؟ بۇنىڭغا مەن ھەيرانمەن. ئۇلۇغۋار نىيەت ۋە قەيسەر ئىرادە بولسىلا، پۈتۈن زېھىن - كۈچى بىلەن ئىشقا كىرىشسە ئەلۋەتتە ئىقتىدار پەيدا بولىدۇ، تىنىماي كۈرەش قىلىدىغان بەندىسىگە ئاللا ئەنە شۇنى ئاتا قىلىدۇ.

ئىككىنچى مۇراجىئىتىم، ئارىمىزدىكى ئۆزلىرىنىڭ ئەمەلىي تەلىماتى بىلەن ئىجتىمائىيەتنى ئاۋات قىلىپ تۈزەۋاتقان كىشىلەرگە قارىتىلىدۇ. بىز قۇرئان كەرىمدىكى تەلىملەرنى ئۇنتۇپ قالمايلى ھەممە بۇ تەلىملەرنىڭ ئىجتىمائىي نىشانلىرىمىزغا ئورتاق ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالمايلى، پەيغەمبەرنىڭ كالتە پەملىك بىلەن كۆزىتىشىچە، بۇ تەلىماتلارنىڭ تەبىرى شۇكى، ئىسلام ئەل-

بۇ كىتاب لاھور نەشرىياتىنىڭ 1981 – يىلى 1 – ئىنگلىزچە
نەشرى 1981 – يىلى 1 – باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

本书根据拉合尔出版社1981年英文第一版，1981年第一次印刷本翻译出版.

阿拉伯和伊斯兰国家的科学创造力

（一九八一年三月在科威特联合国大学讨论上的演说）

（维吾尔文）

A·萨拉姆　著

阿不力米提　译

阿巴斯·包尔汉
穆罕买德·沙里　校订

责任编辑：乌斯曼江·帕合尔丁

中国科普出版社新疆维、哈分社出版

新疆新华书店发行

新疆交通厅印刷厂印刷

787×1092毫米32开本　　2.0625印张

1986年9月第1版　1987年4月第2次印刷

印数：1—5,001—20,000

统一书号：M11051·7　　定价：0.58元

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: ئوبۇلقاسىم ئەمەت

كىتاب نومۇرى: M11051.7
باھاسى: 0.58 يۈەن